

A K A D É M I A

6. 2018

Správy SAV

54. ročník

Osobnosť vedy
a techniky 2018

Igor Lacík

Ústav polymérov SAV

V TOMTO ČÍSLE

Ocenili špičkových výskumníkov	3
Mikrokapsuly sú téma s osobitou motiváciou	4
Stovky stretnutí s vedou	6
Program SASPRO sa (ne)končí	10
Vedci, ktorých baví sledovať priestor, čas a súvislosti	12
Čierno-biele videnie si história nemôže dovoliť	16
Knihy sú súčasťou ľudskej harmónie	18
Holokaust i extrémizmus: nečinní legitimizujú páchatel'ov	20
Výročie Ústavu hydrológie	24
Ako čítať najslávnejšiu tabuľku	24
Vízia pre taxonomický výskum	24
Východ láka archeológov	24
Zaujímavá francúzska iniciatíva	25
Vedci ďalej vyučujú na školách	25
Prínos neslovenských etník	25
Spoločné dielo literárnych historikov	25
Informatika hľadá kvalitných ľudí	26
Nové knihy VEDY, vydavateľstva SAV	27

TÝŽDEŇ VEDY A TECHNIKY PONÚKOL DRUHÝ NOVEMBROVÝ TÝŽDEŇ VIAC AKO ŠTYRISTO PODUJATÍ ZAMERANÝCH NA POPULARIZÁCIU VEDY A VÝSKUMU, NA PREZENTÁCIU VÝSLEDKOV PRÁCE VEDCOV I INŠPIRÁCIU MLADÝCH PRI VÝBERE BUDÚCEJ KARIÉRY. MAL MOTTO PÄTNÁŠŤ ROKOV STRETNUTÍ S VEDOU. OBJAVUJ JU S NAMI!

6 – 9

HOCI PROJEKTY ŠTIPENDISTOV SASPRO SA SKONČILI, MOBILITNÝ PROGRAM BUDE MAŤ POKRAČOVANIE. MOŽNO TO KONŠTATOVAŤ PRINAJMENŠOM PRETO, ŽE VÄČŠINA SLOVENSKÝCH VEDCOV, KTORÝCH TENTO PROJEKT SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED PRILÁKAL, V SAV OSTÁVA A POKRAČUJE VO SVOJEJ PRÁCI. FAKTOM TIEŽ JE, ŽE SAV PRACUJE NA JEHO POKRAČOVANÍ, ČI UŽ SA PODARÍ ZÍSKAŤ POMOC OD EURÓPSKEJ KOMISIE, ALEBO NIE.

10 – 11

„NAŠOU ÚLOHOU JE VENOVAŤ SA V PRVOM RADE ZÁKLADNÉMU VÝSKUMU A PRÍPRAVE VEDECKÝCH PUBLIKÁCIÍ,“ HOVORÍ DANIEL MICHNIAK, RIADITEĽ GEOGRÁFICKÉHO ÚSTAVU SAV. NO DODÁVA, ŽE VEĽKÁ ČASŤ VÝSLEDKOV VÝSKUMU VEDCOV Z TOHTO ÚSTAVU SA MÔŽE PREMENIŤ NA APLIKÁCIU – NAPRÍKLAD KEĎ POLITICI PRIJÍMAJÚ ROZHODNUTIA.

12 – 15

V JEDNOM Z ROZHOVOROV O VÝSKUME HOLOKAUSTU PRED ČASOM Povedala, že ju téma pripravila o ilúzie o ľuďoch. Teraz však Monika Vrzgulová z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV svoje tvrdenie opravuje. „Už by som to takto striktné nepovedala. Som inde. Postupne som začala vnímať nuansy, podoby ľudskosti v príbehoch, ktoré o tomto období zachytávam.“

20 – 22

OCENILI ŠPIČKOVÝCH VÝSKUMNÍKOV

Aj tento rok, ako už tradične, ocenili v rámci Týždňa vedy a techniky Cenami za vedu a techniku (v rôznych kategóriách) špičkových vedcov, medzi ktorými nechýbali zástupcovia Slovenskej akadémie vied. Na galavečere k tejto príležitosti si – za dosiahnuté výsledky a vytvorenie významnej medzinárodnej spolupráce v téme liečby cukrovky transplantáciou enkapsulovaných pankreatických ostrovcov – prevzal ocenenie v kategórii Osobnosť vedy a techniky Ing. Igor Lacík, DrSc., z Ústavu polymérov SAV (viac na inom mieste).

Popredný prírodovedec

Ďalšiu Cenu za vedu a techniku – v kategórii Celoživotné zásluhy v oblasti vedy a techniky – odovzdali na slávnosti doc. Ing. Vladimírovi Farkašovi, DrSc., z Chemického ústavu SAV. Za originálne výsledky výskumu metabolizmu fungálnych a rastlinných polysacharidov a biologickej ochrany rastlín a ich využitie v praxi. Ako odznelo v laudatii, patrí medzi popredných slovenských prírodovedcov s výskumom pokrývajúcim oblasti biochémie, mikrobiológie a biotechnológie. Je významnou vedeckou osobnosťou nielen v slovenskom, ale aj v medzinárodnom kontexte.

Docent Farkaš patrí medzi vedeckých pracovníkov, pre ktorých je charakteristický multidisciplinárny prístup k riešeniu problémov a snaha prenášať získané výsledky do praxe. Na základe výsledkov základného výskumu navrhol niekoľko inovatívnych technologických postupov, ktoré sa uplatnili v praxi. Bol zodpovedným riešiteľom vo viacerých domácich i zahraničných výskumných projektoch, predovšetkým v európskych projektoch šiesteho a siedmeho rámcového programu. Pôsobil ako vysokoškolský pedagóg i ako popularizátor vedy. Publikoval vyše 120 pôvodných vedeckých článkov, deväť kapitol v učebniciach a monografiách a 14 patentov. Jeho práce boli citované 3 200-krát.

Ambiciózni vedci a popularizátori

V kategórii Vedecko-technický tím roka bol medzi ocenenými tím Ing. Jána Tkáčča, DrSc., z Chemického ústavu SAV. Za vedecko-výskumnú, publikačnú, podnikateľskú a popularizačnú činnosť v oblasti technológií nanoštruktúrovaných (bio) senzorov a medicínskej diagnostiky. Tento tím začal vznikáť v roku 2011 ako riešiteľský kolektív prestížneho ERC starting grantu (*Správy SAV 2/2016, Sloboda dovolí robiť kvalitné veci*). Dlhodobou vyka-

zuje vysokú publikačnú aktivitu, ktorá je výsledkom riešenia mnohých domácich a zahraničných projektov, ako napríklad ITN – Inicial Training Network, Qatar Science Foundation. Členovia sa aktívne venujú popularizácii vedy počnúc prednáškami na základných a stredných školách až po popularizačné aktivity pre širokú verejnosť a v roku 2017 vydali vo vydavateľstve SAV VEDA aj spoločnú popularizačnú knihu pod názvom *Nanobiotechnológie alebo Od lepiacej pásy k medicínskym aplikáciám*.

V roku 2017 vznikol na oddelení glykobiotechnológie pod vedením doktora Tkáčča biotechnologický start-up pod názvom Glycanostics, ktorý sa zameriava na využitie štúdia zmien glykánov na biomarkeroch karcinómu prostaty a prsníka pre skorú diagnostiku. V roku 2018 sa umiestnil na treťom mieste vo finále medzinárodnej súťaže Vodafone – nápad roka 2018 v ČR, získal Seal of Excellence za projekt vo výzve SME Instrument 1 a získal ERC Proof of Concept grant (*Akadémia/Správy SAV 5/2015, Slovenské riešenie šetrí pacientov i peniaze*). Tento výskumný kolektív sa v súčasnosti zaoberá aplikáciou novej skupiny nanomateriálov pre senzorku, ako aj aplikáciou modifikovaných, nanoštruktúrovaných povrchov pre analýzu glykánov pre medicínsku diagnostiku, prípravou a využitím biosenzorov a inovatívnych bioanalytických metód, ako aj počítačovým modelovaním a využitím strojového učenia v diagnostike. Členovia výskumného tímu sú držiteľmi viacerých ocenení doma aj v zahraničí.

Úspešné prepojenie expertov

V rovnakej kategórii získal ocenenie aj kolektív vedcov z Ústavu experimentálnej endokrinológie Biomedicínskeho centra SAV – tím RNDr. Daniely Gašperíkovej, DrSc. Za identifikáciu nových genetických príčin vybraných metabolických ochorení metódou sekvenovania novej generácie.

Tím oddelenia porúch metabolizmu sekcie genetiky vedený D. Gašperíkovou, ktorá má dlhoročné skúsenosti týkajúce sa zavádzania nových metodických a diagnostických prístupov v oblasti monogénových endokrinopatií, sa skladá z expertov z oblasti prírodných vied, ktorí sa zaoberajú DNA analýzou sekvenovaním novej generácie, zavádzaním funkčných štúdií novo identifikovaných mutácií a bioinformatickým spracovaním dát – a expertov z oblasti lekárskeho, a to klinických spolupracovníkov, najmä pediatrov, diabetológov a endokrinológov. Práve prepojenie odborníkov z prírodných a lekárskeho vied prispelo k získaniu zaujímavých unikátnych výsledkov. Tím ocenili za celosvetovo prvé určenie genetickej príčiny spôsobujúcej syndróm MEHMO. Syndróm MEHMO je extrémne vzácnou poruchou so závažným klinickým obrazom s neurologickou a endokrinnou symptomatológiou.

Okrem určenia genetickej príčiny tím prispel k odhaľovaniu molekulárnych mechanizmov, ktoré potvrdili, že toto ochorenie vzniká v dôsledku porúch v regulácii syntézy proteínov. Tím tiež odhalil nový fenotypový prejav génu hepatálneho nukleárneho faktora 4 alfa, ktorého zmeny okrem kongenitálneho hyperinzulinizmu môžu spôsobiť aj glykogenóze podobný fenotyp, čo umožnilo cieľnú terapiu pacienta. Úsilie tímu viedlo k diagnostike prvého geneticky potvrdeného Mitchellovho-Rileyho syndrómu na Slovensku, ako aj k identifikácii genetickej príčiny extrémnej obezity, ktorá dovtedy nebola na Slovensku zaznamenaná.

Na slávnostnom galavečere odovzdali tiež Cenu SAV za budovanie infraštruktúry pre vedu, ktorú udelilo Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied. Získal ju kolektív pracovníkov z Ústavu experimentálnej fyziky SAV v Košiciach v zložení: Ing. Richard Bílek, Ing. Ingrid Kulšková, Ing. Miloš Straka a RNDr. Martin Vaľa, PhD. Spoločným úsilím vybudovali vysokovýkonný počítačový uzol počítačovej siete Worldwide LHC Grid, ktorá sa používa vo fyzike vysokých energií na spracovanie dát experimentov na Veľkom hadrónovom urýchľovači v CERN-e.

(mh, sc, l) | Foto: archív

MIKROKAPSULY SÚ TEMA S OSOBITOU MOTIVÁCIOU

Medzi vedcami, ktorí na jeseň získali Cenu za vedu a techniku, bol – v kategórii Osobnosť vedy a techniky – Ing. Igor Lacík, DrSc., do decembra riaditeľ Ústavu polymérov Slovenskej akadémie vied. Za dosiahnuté výsledky a vytvorenie významnej medzinárodnej spolupráce v téme liečby cukrovky transplantáciou enkapsulovaných pankreatických ostrovčiekov.

Pred zhruba tromi rokmi ste v rozhovore pre tento časopis (Správy SAV 5/2015, Veda je značne konkurenčná) zdôraznili, že k momentu, kým bude môcť cukrovkár využiť výsledky vášho výskumu transplantovaných pankreatických ostrovčiekov, vedie dlhá cesta. Ako ste odvtedy pokročili?

Na tej ceste sme sa veľa naučili. Z vedeckého pohľadu asi najviac v tom, že sme lepšie pochopili materiál, ktorý je podstatou problému, čo riešime. To sú mikrokapsuly, ktoré by mali zabezpečiť ochranu transplantovaným ostrovčekom. Zásadným poznáním pre nás je, že keď ich pripravujeme z komerčných polymérov (ako to robia všetky podobné tímy vo svete), podstupujeme riziko, že nemajú konzistentné vlastnosti. Prejaví sa to v tom, ako sa tie kapsuly správajú v in vivo podmienkach. Kapsuly sú veľmi citlivý produkt, ktorý má ísť až do klinickej fázy – a my sme dostávali nekonzistentné výsledky! Vďaka tomuto problému s materiálom sme si uvedomili, že na tomto základe nevieme navrhnuť mikrokapsulu, ktorá raz môže byť finálnym riešením, a začali sme niektoré typy polymérov syntetizovať sami. S cieľom mať štandardizované materiály, na základe ktorých mikrokapsuly pripravujeme.

Takže ste prestali využívať komerčné polyméry, ale vyvinuli vlastné?

Presne tak. Vďaka spolupráci s istým pražským syntetikom sa nám podarilo vytvo-

riť polymérne materiály s nastavenými a konštantnými charakteristikami. Tvoríme novú generáciu mikrokapsúl. Uzatvárame časté úspešných pokusov na náročnom imunokompetentnom modeli myši. Súčasne sa otvorila cesta k pokusom na primátoch, v decembri by sme ich mali odštartovať.

Aj ostatné svetové tímy, čo na tom robia, museli podstúpiť túto zmenu materiálu?

Podľa mňa bude väčšina tímov, ktoré na tom robia, skôr či neskôr s tým problémom konfrontovaná.

„Na začiatku som túto tému chápal ako technický problém, ktorý potrebuje najsť riešenie. Vtedy som ešte netušil, že sa postupne stane základom mojej profesionálnej kariéry a že ju budem mať možnosť rozvíjať na Slovensku v takomto meradle,“ povedali ste nedávno v jednom rozhovore. Stále teda ide o technický problém?

Nie je to nič iné, ako technický problém. Ale ako to ja cítim, nejde len o vyriešenie problému, ale aj zvládnutie výzvy prírody, ktorá ako keby nechcela, aby sme túto terapiu zaviedli. Staví mnoho prekážok, ktoré sú dôvodom, prečo kontrola hladiny cukru aj enkapsulovanými ostrovčkami ešte nie je v štádiu klinického výskumu. Ja to cítim ako osobnú nutnosť prispieť našimi nápadmi a výsledkami k tomu, aby sme ich prekonali. Už to cítim ako životné poslanie.

Začalo to byť osobné?

To, do akej miery som v tej téme vnorený, že do noci vďaka nej čítam, píšem, komunikujem..., pochopiteľne, je osobné.

Ako ste sa vyjadrili – neriešite tému z čirej vedeckej zvedavosti, ale čosi, čo je vážny problém pre kopu ľudí... Je to iný druh motivácie vedca?

Určite. Stretávam sa s diabetickými pacientmi. Nemôžem nevnímať, že ide o skutočné osudy ich a ich rodín... Od toho sa nedá odosobniť. Netreba viac, žiadnu inú hnaciu silu, aby si človek povedal, že ak vie, musí sa snažiť pomôcť im zo všetkých síl.

Je riaditeľovanie niečo, čo vám pri tom pomáha alebo vás brzdí?

Na Slovensku, v systéme, ktorý vlastne neexistuje ako systém – určite brzdí. Keď sa rozprávam s kolegami, ktorí šéfuju podobným zahraničným inštitúciám, ukazuje sa, že popri tom dokážu robiť aj svoju vedeckú prácu. Zrejme vďaka tomu, že tam je ten systém prehľadný, transparentný, stabilizovaný. Tu riaditeľ robí priveľa zbytočnej administratívy, lebo systém nie je dobre nastavený. Preto je aj veľmi ťažké robiť naše inštitúcie perspektívnymi pre ľudí, ktorí sú dôležití pre ich úspech. Za posledných osem rokov som sa – ako riaditeľ – veľmi snažil a verím, že to čiastočne vyšlo. Ale za akú cenu... Použijeme ako príklad tento rok, ktorý bol – pre známe udalosti transformácie inštitúcií SAV na verejné výskumné inštitúcie – hrozny, ak zvažujeme, koľko času zobralo riaditeľovanie. A vlastne išlo o zbytočne stratený čas.

Ochudobňuje to váš výskum?

Išiel som do funkcie s presvedčením, že v žiadnom prípade nedopustím, aby bola na úkor mojej vedeckej funkcie. Ani som to nedopustil (aj keď som podľa mňa nemal také výstupy, aké by som mohol mať, keby som nebol vo funkcii). Len to zna-

ČO ODZNELO V LAUDATIU

Ing. Igor Lacík, DrSc., je medzinárodne uznávaný odborník na polymérne biomateriály určené pre medicínu a na kinetiku radikálovej polymerizácie vodorozpusťných monomérov. V Ústave polymérov SAV vytvoril expertné pracovisko pre vývoj, charakterizáciu a testovanie polymérnych mikrokapsúl pre enkapsuláciu a imunoprotekciu transplantovaných pankreatických ostrovčiekov. Na národnej úrovni je koordinátorom projektov Agentúry na podporu výskumu a vývoja od

roku 2002. Na medzinárodnej úrovni so svojím tímom vstúpil do Bioencapsulation Research Group (2004), Chicago Diabetes Project (2007) a v roku 2014 do prestížneho Enkapsulačného konzorcia Juvenile Diabetes Research Foundation.

Vedie vedeckú a kontraktovú spoluprácu s mnohými svetovými univerzitami a firmami pracujúcimi v oblasti transplantácie pankreatických ostrovčiekov. Je autorom a spoluautorom vyše 120 vedeckých článkov vo vysoko impaktovaných zahraničných časopisoch.

menalo dvojitý život manažéra a zároveň vedca. Tu je na mieste sa poďakovať všetkým mojim kolegom a rodine, ktorí mi boli a sú oporou.

Geny za vedu a techniku ste získali okrem iného aj za vytvorenie významnej medzinárodnej spolupráce. Môžeme si o nej povedať viac?

Naším cieľom bolo mať silné postavenie v medzinárodnom konzorciu, ktoré sa zaoberá liečbou cukrovky enkapsulovanými ostrovčekmi. Ústav polymérov SAV je v ňom významným hráčom s neprehliadnuteľným postavením. Sme vo vedeckom priestore, ktorému poskytujeme naše vedomosti a od ktorého získavame nové skúsenosti a komplementárnu expertízu. Náš medzinárodný rozmer má aj inú podobu: tím, ktorý tu na tejto téme robí, prilákal viacero zahraničných kolegov a vytvorili sa spolupráce s významnými zahraničnými partnermi. Dôležité je, že vďaka projektom sme od samého začiatku riešenia tejto témy na Slovensku v roku 2002 mohli vytvoriť podmienky, vybudovať infraštruktúru i postaviť kvalitný tím...

Ešte sa vráťte k tomu, že veda je veľmi konkurenčné prostredie. Ak je to tak, nejde istým spôsobom aj o prekážku pri spolupráci, o akej hovoríte?

Spolupráca je – ako to býva – založená na vzájomnej výhodnosti. Na tom, že si navzájom môžeme pomôcť. Bez toho veľká väčšina vedných odborov jednoducho nemôže existovať. A už vôbec také multidisciplinárne, ako je ten náš. Pokiaľ ide o konkurenciu, dá sa vyriešiť tým, že keď človek na niečo príde, ochráni si nápad ako duševné vlastníctvo.

Hoci vedci hovoria, že aj „nie“ je kvalitný výsledok výskumu, viete si predstaviť, že by ste sa dopracovali k poznaniu, že cesta, ktorú ste si s mikrokapsulami pred dvomi desaťročiami vybrali, je nesprávna?

Odpoveď „nie“ musí byť podložená rovnako nepriestrelnými dátami ako odpoveď „áno“. Verím, že sme na ceste k tomu, aby sme takéto dáta mali. Robíme všetko pre to, aby sme pochopili systémy, ktoré skúmate. Je za tým veľmi veľa práce, množstvo strán protokolov a výsledkov. Sme presvedčení, že sme nastavení na správny smer a naladení na úspech. Tento čas určite nie je stratený. Ani v prípade, že dáta povedia „nie“.

Inštitúcia, ktorú ste osem rokov viedli, bola pri poslednej akreditácii jednou z dvoch, ktoré boli hodnotené v kategórii A ... „výskum patrí k medzinárodnej špičke v európskom kontexte, organizácia preukázala významné príspevky v danej oblasti a dosiahla medzinárodné uznanie...“ Čoho je to výsledok?

Vždy som sa snažil, aby tu bola atmosféra,

Ing. IGOR LACÍK, DrSc., absolvoval Chemickotechnologickú fakultu SVŠT (dnes Fakulta chemickej a potravinárskej technológie bratislavskej Slovenskej technickej univerzity). Skúsenosti zbieral na pracoviskách v Austrálii, Francúzsku, USA, Nemecku i Švajčiarsku, no jeho jediným pracoviskom na Slovensku je Ústav polymérov SAV. Do tejto inštitúcie nastúpil v roku 1987 a od roku 2010 do decembra 2018 bol jej riaditeľom.

akú som zažil počas pracovných pobytov na podobných pracoviskách v zahraničí. Zjednodušene – aby sme dokázali vytvárať kvalitné výsledky, ktoré sú užitočné. Tomu sme podriadili nastavenie procesov vedenia, hodnotenia zamestnancov. Hovorili sme si pravdu aj vo veciach, ktoré možno v iných ústavoch ostali nevyslovené. A ukázalo sa, že mechanizmy, ktoré sme nastavili, boli pri hodnotení viditeľné. Tým nechceme povedať, že sme uspeli vo všetkom, v čom sme chceli. Ústav má potenciál na ďalšie zlepšovanie sa.

Prečo ste sa rozhodli v decembrových voľbách už nekandidovať?

Osem rokov v tejto pozícii je dosť. Bolo to osem rokov, ktoré z veľkej časti beriem pozitívne. Verím, že moje vedenie bolo pre ústav prínosom a zároveň mi táto pozícia aj veľa dala. Na druhej strane cítim, že už je čas na zmenu vo vedení ústavu ako vedeckej inštitúcie, aby sa veci nediali hlavne zotrvačnosťou. Môj nástupca [v čase uzávierky tohto čísla časopisu už prešiel voľbami v ústave, no ešte nebol vymenovaný – poznámka redakcie] je vynikajúci vedec a aj veľmi schopný manažér. Nepochybujem, že zmena vo vedení bude pozi-

tívna. Plánujem sa intenzívnejšie venovať mojim odborným veciam s cieľom uspieť s našim výskumom.

Ostane podľa vás v ďalšom období nastavenie ústavu také, ako je?

Naše vedenie čosi naštartovalo. Dobré sa iste zachová, no verím najmä v to, že sa zmení okolie vedy na Slovensku. Ak sa to podarí, pôjde o ďalší posun – a bude sa môcť ďalej meniť aj život ústavu. Ak nie a ostane prostredie, ktoré nie je pre vedecký život prajné, bude to aj pre nové vedenie ústavu náročné.

Pred pár rokmi ste zdôraznili dôležité parametre pre tento ústav – kvalitu a svetovosť. Má ich teraz?

Čiastočne. Určite je čo zlepšovať. Bolo by naivné povedať, že každý z vedcov, čo tu robia, je super kvalitný a super svetový. Ale každý minimálne pomáha tomu, aby niektoré témy a niektorí kolegovia tak mohli byť vnímaní. A určite ústav vytvára príležitosť, aby sa tam dostali ďalší a zvyšovali kvalitu a svetovosť seba ako vedcov a ústavu ako svojho pracoviska. Záleží na nich, či ju využijú.

Martin Podstupka | Foto: Vladimír Šimíček

STOVKY STRETNUTÍ S VEDOU

Týždeň vedy a techniky ponúkol druhý novembrový týždeň viac ako štyristo podujatí zameraných na popularizáciu vedy a výskumu, na prezentáciu výsledkov práce vedcov i inšpiráciu mladých pri výbere budúcej kariéry. Mal motto Pätnásť rokov stretnutí s vedou. Objavuj ju s nami!

Prečo ľudia veria nezmyslom

Seminárom s dvomi atraktívnymi témami štartovali Týždeň vedy a techniky vedci z bratislavského Ústavu experimentálnej psychológie Centra spoločenských a psychologických vied SAV. Pondelkový podvečer si vyhradili na prednášky dvoch svojich doktorandov. Tému *Prečo ľudia veria nezmyslom* prezentoval Mgr. Jakub Šrol.

Zaujal už údajmi z prieskumu The Harris Poll z roku 2013, ktoré okrem iného ukázali, že viac ako štyria z desiatich opýtaných občanov Spojených štátov amerických veria v duchov. Takmer tretina dôveruje astrológii, 26 percent verí na bosorky. J. Šrol upozornil, že hoci podobné prieskumy sa na Slovensku neuskutočnili, je dôvod sa domnievať, že ľudia veriaci nezmyslom sú tu tiež a je ich dosť. „Je dôležité, aby sme vedeli odlíšiť, čo sú nezmysly a čomu sa oplatí veriť,“ povedal. Vedci k nezmyselným tvrdeniam pristupujú cez koncept vedecky nepodložených presvedčení. Podľa J. Šrola je to veľmi široká skupina presvedčení, ktoré sú v rozpore so závermi vedeckého výskumu, sú založené na nepodložených tvrdeniach, poznatkoch, ktoré sú skreslené alebo úplne vymyslené.

Pri hľadaní toho, ako ich odlíšiť od podložených informácií, sa tento doktorand zameril na to, aké sú druhy nepodložených presvedčení a prečo im ľudia zvyknú veriť. Spomenul paranormálne presvedčenia, poskytujúce ilúziu kontroly nad dôležitými udalosťami v našich životoch, ktoré v skutočnosti nedokážeme sami

ovplyvniť, hovoril o sklone ľudí vidieť nezávislé udalosti ako vzájomne prepojené. Osobitnú pozornosť venoval konšpiračným presvedčeniam. Ako príklad použil útok na newyorské „Dvojičky“ a teórie, kto za ním stojí. I podozrenia, že farmaceutické spoločnosti šíria vírusy, aby zarobili na predaji liečiv, či názory, že za spoločenskými pohybmi v strednej Európe stojí magnát George Soros. J. Šrol pripustil, že často nie je ľahké rozoznať, čo je konšpiračná teória a čo realita. Najznámejší prípad je aféra Watergate. Upozornil na to, že konšpiračné teórie sú zväčša formulované široko a vágne a väčšinou nie je možné ich vyvrátiť. Autori a zástancovia akoby predkladali zbierku „dôkazov“ a dôkazy proti ignorujú alebo spätne vysvetľujú v zhode s konšpiračnou teóriou. J. Šrol sa vo svojej prezentácii venoval aj takzvaným pseudovedeckým presvedčeniam. Za veľmi dôležitú vlastnosť označil tento doktorand vedecký skepticizmus, no upozornil, že za tento pojem sa veľmi často skrýva pseudoveda a prináša jednoznačné závery, jednoduché riešenia.

Upozornil tiež, že nepodložené presvedčenia nie sú neškodné. Ako hovorila výskumy, ľudia, ktorí veria niekoľkým, sú oveľa náchylnejší veriť ďalším. Navyše tieto presvedčenia majú podľa neho veľa negatívnych dôsledkov. Počnúc hrozbami, ktoré prináša nekritická viera v alternatívne liečenie, cez ideologickú radikalizáciu, popieranie vedeckých informácií či znížené zapájanie sa do politického života.

V druhej časti seminára sa Mgr. Branislav Uhrecký zameriaval v nemenej zaujímavej pre-

zentácii na emócie a na to, ako ich zvládame.

Hospodársky vývoj Slovenska

Odborný tím z Ekonomického ústavu SAV pripravuje už od roku 1993 každoročne svoj pohľad na hospodársky vývoj Slovenska. V analytických publikáciách sa snaží poukázať na javy, ktoré boli charakteristické pre posledné obdobie, na tendencie, ktoré pretrvávajú, ale hľadá aj tie, ktoré prechádzajú zmenou. V roku 2018 pripravil ústav k publikácii *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2017 a výhľad do roku 2019* aj konferenciu, zasadenú do Týždňa vedy a techniky.

Uviedol ju riaditeľ Ekonomického ústavu SAV, prof. Ing. Juraj Sipko, PhD., MBA. Predstavil aj autorský kolektív publikácie zostavenej pod vedením Ing. Karola Morvaya, PhD., ktorý priblížil najskôr celkový pohľad na vývoj ekonomiky SR. Okrem iného zdôraznil, že na Slovensku prevláda nízka miera pridanej hodnoty, čo je dlhodobý problém ekonomiky SR. Na rozdiel od ďalších krajín V4, v ktorých stúpa. Súčasne pripomenul trend, že mzdová konkurencieschopnosť na Slovensku (v dôsledku

nízkych miezd) ustupuje. Navyše má krajina v porovnaní so susedmi nízku mieru investovania. Tempo, akým sa slovenská ekonomika blíži k úrovni najvyspelejších krajín, sa v rokoch klesania cenovej hladiny spomalilo. Pripomenul tiež, že v roku 2017 sa u nás zmenila štruktúra príjmov. Pozitívnym javom je pretrvanie tendencie relatívne stabilného ekonomického rastu krajiny aj pozitívne tendencie vo vývoji na trhu práce. Ing. Tomáš Jeck, PhD., nadviazal témou hľadania nových zdrojov konkurencieschopnosti. Na konferencii sa hovorilo aj o vývoji cenovej hladiny, menovej politike Európskej centrálnej banky a jej implikácie na slovenskú ekonomiku, ale aj o odvetvovom pohľade na vývoj slovenskej ekonomiky. Publikácia *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2017 a výhľad do roku 2019* sumarizuje aj hospodárskopolitické a legislatívne opatrenia v roku 2017 a prináša výhľad do roku 2019.

Podoby rodičovstva

„Tá téma je veľmi citlivá. Je hodnotová a aj trochu na pokraji, ale som presvedčená, že vedecké poznanie nám môže pomôcť debatou na túto tému viesť,“ hovorí Mgr. Jana Fúsková, PhD., vedecká pracovníčka Ústavu výskumu sociálnej komunikácie SAV. Reč je o rodičovstve a rodičoch rovnakého pohlavia. Téma sa táto postdoktorandka venu-

Foto: (sob)

je v šesťčlennom tíme vedcov z tohto ústavu, ktorí skúmajú v rámci projektu VEGA *Tradičné a alternatívne rodičovstvo 21. storočia: motivácie, dilemy a konzekvencie*. V rámci toho napríklad rodičovstvo v staršom veku, kohabitácie (teda partnerov, ktorí spolu vychovávajú dieťa a zaobíšli sa bez sobáša), ľudí, ktorí si osvojujú deti. Ale vedcov zaujímajú napríklad aj profesionálni a, pochopiteľne, tradiční rodičia.

Prednáška J. Fúskovej orientovaná práve na tému rodičov rovnakého pohlavia bola hlavným bodom seminára, ktorý vedci v rámci Týždňa vedy a techniky pripravili pre kolegov z ústavu, akadémie i pre verejnosť. Venovala sa v nej tradičným formám rodičovstva, sústredila sa na homoparentné rodiny, pričom pripomenula, že téma rodičov rovnakého pohlavia je na Slovensku dosť neprebádané územie. Ako hovorí, staršie zdroje možno nájsť skôr v materiáloch z konferencií psychológov a psychiatrov. „Pred referendum o tejto téme bolo publikovaných pár rozhovorov s rodičmi, ale nemáme žiadne dostatočne veľké dáta, takže skutočne sme na neprebádanéj pôde,“ dodáva. „Najmä ak chceme získať veľké dáta, s ktorými by sa dalo seriózne pracovať.“

Zdôrazňuje, že spoločnosť by mala byť riadená pravidlami, ktoré sú založené na odbornom poznaní. „Problém je, že na Slovensku ako keby verejné politiky v tejto téme vôbec nekorešpondovali s vedeckým poznaním. Téma je aj v občianskej spoločnosti tak vyostrená, že ani tam nevieme nájsť pevnú pôdu. Takže jedným z našich cieľov je dať podklad na tvorbu verejných politík,“ hovorí. A dodáva, že nemusí ísť až priamo o legislatívnu úpravu LGBT rodičovstva, ale hoci len o zmeny pri rodičovských dovolenkách, v pracovnoprávných vzťahoch, napríklad pri možnosti ošetrovaní člena rodiny a v záležitostiach zdravotnej starostlivosti (poradenstvo, služby asistova-

nej reprodukcie...), kde sú títo ľudia dosť limitovaní.

Tím vedcov z Ústavu výskumu sociálnej komunikácie SAV plánuje publikovať prvú väčšiu štúdiu zameranú na to, „... ako sú jednotlivé typy rodičov reflektované v legislatívnom, odbornom, populárnom či laickom diskurze“, chystajú tiež reprezentatívny výskum, ktorý by poskytol k téme viacero údajov. „Vieme, že 40 percent detí na Slovensku sa nerodí do manželstiev,“ vysvetľuje J. Fúsková, opierajúc sa o údaj z roku 2017 (v roku 2000 to bolo 18 percent). „Ale nevieme viac. Koľko z nich sa plánuje vziať, či žijú spolu alebo na odlišných adresách... Chceme vedieť, koľko je slobodných matiek, koľko slobodných otcov, koľko vdovcov... Jednoducho, chceme túto pestrú paletu rozklúčať,“ dodáva vedkyňa, ktorá bude – rovnako ako päť jej kolegov – na téme pracovať spolu štyri roky.

Botanika priamo v labákoch

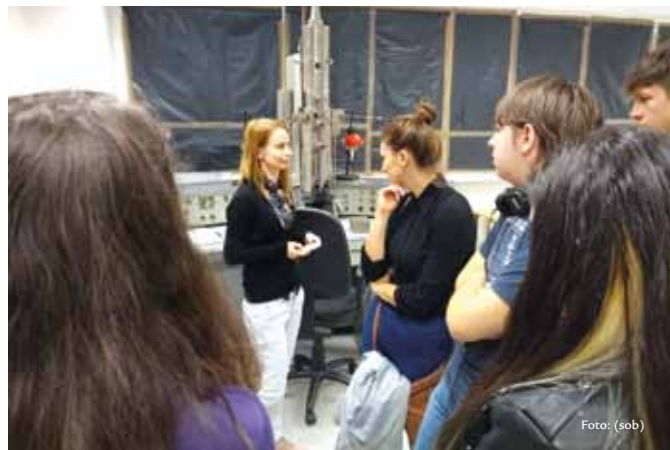
Čo je botanika v súčasnosti? Na to sa v rámci Týždňa vedy a techniky v bratislavskom Botanickom ústave Centra biológie rastlín a biodiverzity SAV boli pozrieť gymnazisti zo Spojenej školy na Tilgnerovej ulici. O krátke predstavenie tohto ústavu sa postarali doktorandky Mgr. Denisa Bazalová a Mgr. Katarína Mikulová. Vysvetlili študentom špecifiká práce vedca botanika, jeho pôsobenie v laboratóriu i priamo v teréne, predstavili im najdôležitejšie témy, ktorým sa ústav venuje, a aj jeho oddelenia.

S tými sa študenti mohli postupne oboznámiť bližšie. Na oddelení nižších rastlín im Mgr. Miroslav Caboň, PhD., vysvetlil, akú úlohu v ich práci má skúmanie DNA, čo je polymerázová reťazová reakcia, ako sa vystrihne istý úsek DNA i to, čo znamená elektroforéza a ako sa skúmajú jej výsledky. Časť toho si mohli študenti aj vyskúšať, napipetovať DNA na agarózový gél a spoločne výsledky vyhodnotiť.

Jeho kolegyňa Mgr. Zuzana

na Fačkovcová, PhD., bližšie predstavila náplň práce oddelenia, spomenula študentom výskum v oblastiach, o ktorých určite počuli – napríklad siníc, húb, lišajníkov. Priblížila im výskum, v ktorom sa vedci venujú spôsobu výživy húb.

Na oddelení fyziológie rastlín sa študenti mohli napríklad dozvedieť, ako funguje a ako sa využíva laserový konfokálny mikroskop. Mgr. Alexandra Lešková, PhD., im vysvetlila, ako tento prístroj dokáže poskytnúť vedcom – cez optické rezy – kvalitný 3D obraz časti rastliny. Hostia si mohli pozrieť tiež transmisný elektrónkový mikroskop, ktorý obdivovali takmer ako muzeálny kus – je to TESLA zo sedemdesiatych rokov a stále vedcom slúži.

Na oddelení geobotaniky študentom dvojica RNDr. Jozef Šibík, PhD., a Mgr. Mária Šibíková, PhD., predstavila svoj výskum, ktorý sa v niektorých oblastiach trochu podobá na science fiction. „Spolupracujeme s Európskou vesmírnou agentúrou, máme skúsenosť aj s NASA,“ povedal J. Šibík. Vedci totiž vyvíjajú softvér (NaturaSAT), ktorý by mal pomôcť identifikovať biotopy pomocou satelitných snímok.

Študenti mali možnosť navštíviť aj oddelenie taxonómie vyšších rastlín.

História na dosah ruky

Zvieratá, jedlo, víno. Je to trochu zjednodušené, ale toto sú témy, ktoré ponúkli vedci z Historického ústavu SAV tento rok verejnosti v rámci Týždňa vedy a techniky. Pri-

blížili sa jej nielen výberom najpopulárnejších tém, ale tiež miestom. Prednášky pripravili vo výstavnej sieni Archa v bratislavskom Primaciálnom paláci. Ako povedala Diana Duchoňová, PhD., jedna z organizátorov a aj prednášajúca, využili tak osvedčenú spoluprácu ústavu s Archívom mesta Bratislavy a presunuli sa z ústavu do úplného centra.

Tému *Človek a svet zvierat v stredoveku* prezentovali žiakom bratislavskej Základnej školy na Vrútockej ulici Pavol Hudáček, PhD., a Peter Bystričský, PhD., z oddelenia najstarších dejín. Prvý, ktorý sa okrem zvierat v stredoveku venuje vo svojom výskume i stredovekým dejinám Uhorska, vysvetlil hosťom rozdiely v chove sviň, sústredil sa na to, čo zna-

menalo lesné pasenie, ktoré je už dnes veľmi zriedkavé a prežilo len v niektorých krajinách, ako fungovali pastieri, ako sa ošetrovali špeciálne dubové lesy na pasenie určené, ako to bolo so zabíjačkami... P. Bystričský priblížil hosťom podujatia, ako sa domestikoval pes, akú úlohu hral napríklad v starom Egypte, Grécku, ako sa menilo jeho využívanie v stredoveku.

Výskum, z ktorého vznikla kniha *Hradné kuchyne a šľachtické stravovanie v ranom novoveku*, bol základom ďalšej prednášky, v ktorej jej spoluautorky PhDr. Tünde Lengyelová, CSC., a D. Duchoňová (viac *Akadémia/Správy SAV 4/2017, Pohľad do kuchyne šľachticov*) priblížili, čo všetko bolo potrebné pre zabezpečenie stravy pre uhorského šľachtic- ▶

► ca, jeho dvor a služobníctvo v šestnástom a sedemnástom storočí. Podľa nich stravovanie patrilo medzi spôsoby, akým šľachtici manifestovali svoje postavenie. T. Lengyelová opísala špecifiká kuchyne tých čias. Priblížila, ako vyzerala, kde bola umiestnená, aj spôsob, ako sa v nej kúrilo, varilo či vetralo. Vedkyne vysvetlili aj, aký bol personál kuchyne, ako fungovalo zásobovanie, aká strava smerovala na šľachtický stôl. Dominovalo mäso, chlieb a víno. Najčastejšie sa jedla hydina – sliepky, husi, morky a veľa rýb. D. Duchoňová priblížila spôsob, akým šľachtici stolovali, okrem iného do istého obdobia boli prakticky bez raňajok, zato obed mal viac ako 15 chodov, večera o čosi menej.

Treťou prednáškou, ktorú pracovníci Historického ústavu SAV v rámci tohto podujatia Týždňa vedy a techniky pripravili, bolo *Víno v prameňoch*.

Klamstvá a ľudský mozog

Človek nastúpi na plošinu pripnutú k vysokej budove, tá ho vyvezie a vedci sledujú jeho reakcie. Silnejšie povahy výťah nenechajú zastaviť ani v päťnástich metroch, tie citlivejšie na výšku reagujú už v piatich. Ale všetko je bezpečné. Ide totiž len o ukážku toho, ako sa ľudský mozog nechá oklamať virtuálnou realitou. A človek – napriek tomu, že na sebe cíti tie špeciálne okuliare, ktoré sa o ilúziu starajú, a že dobre vie, že stojí v zasadačke bratislavského Ústavu normálnej a patologickej fyziológie Centra experimentálnej medicíny SAV a spadnúť nemôže ani centimeter – podľahne pocitom. Telo zareaguje, žalúdok sa začne triasť... Túto ukážku pripravili v rámci Týždňa vedy a techniky vedci z tohto ústavu, aby verejnosti priblížili svoju prácu.

V prezentácii na tému *Ako môžeme oklamať náš mozog/Ako nás náš mozog klame* pripravila RNDr. Barbora Cimrová, PhD., aj niekoľko príkladov optických ilúzií. Dokumentovala tím, ako mozog využíva niektoré „skratky, ktoré nám

pomáhajú“, a že keď mozgu povieme A, on vie povedať B. Dobrý príklad je oko, v ktorom je na sietnici takzvaná slepá škvrna. Teda miesto, ktoré neobsahuje svetlomitlivé receptory, a preto tam nevzniká obraz. Mozog ho však doplní. B. Cimrová ponúkla niekoľko ďalších príkladov – napríklad to, ako mozog odpočítava tieň.

Ďalší príklad – spomínaný výlet výťahom vo virtuálnej realite – predstavil Mgr. Martin Marko, PhD. Opísal výskum simulujúci veci, ktorých sa ľudia boja. „Snažíme sa mapovať, akým spôsobom sa mení ich psychologická, ale aj fy-

Foto: (sob)

ziologická odozva. Napríklad frekvencia úderov srdca, odozva galvanického odporu kože a navyše sledujeme zmeny rovnováhy,“ vysvetlil.

Práve výskumu rovnováhy sa venovala vo svojej časti prezentácie RNDr. Diana Bzdúšková, PhD. Vysvetlila, čo je pre udržiavanie stability dôležité, upozornila na funkciu a význam rovnovážneho aparátu vo vnútornom uchu. Ako zdôraznila, výskum je dôležitý napríklad pri sledovaní vývoja zdravotného stavu starých ľudí, pomáha napríklad určiť, ako predchádzať pádom vo vyššom veku, ale aj diagnostikovať niektoré ochorenia.

Matematika potrebuje pozornosť

Prísť v rámci dňa otvorených dverí Týždňa vedy a techniky do Matematického ústavu SAV si žiada značnú schopnosť koncentrácie. Kto ju nemal, mohol sa „utopiť“ v superpozíciách, logických bránach, kvantových teóriách a ďalších lahôdkach matematického sveta...

Skôr než začal Mgr. Martin Plávála provokovať študentov z Gymnázia Bilíkova a z Evanjelického lýcea v Bratislave k novým cestám poznania, prihovoril sa im riaditeľ ústavu doc. RNDr. Karol Nemoga, CSc. „Matematika je

ré potvrdzujú nekompatibilitu – teda skutočnosť, že v kvantovej teórii sa nedajú robiť dve veci naraz.

Doc. RNDr. Rudolf Hajossy, CSc., zaujal úvahou, že aj nepresná matematika je lepšia ako žiadna. Doc. Ing. Gabriel Okša, CSc., z oddelenia informatiky sa zamerával na vysvetľovanie, ako matematika pomáha zvyšovať bezpečnosť jadrových elektrární. Mgr. Tibor Macko, PhD., sa priblížil najmä chlapcom skloňovaním Eulerovho vzorca a futbalovej lopty.

Školáci na chvíľu vedcami

Dnešné deti majú tisíc možností, ako sa rýchlo dostať k informáciám akéhokoľvek druhu. Tento fakt museli zohľadniť pri organizovaní akcií typu deň otvorených dverí aj zamestnanci ústavov SAV, ak chceli zaujať mladých návštevníkov. To si uvedomil aj kolektív oddelenia fyziológie tráviaceho traktu Ústavu fyziológie hospodárskych zvierat, Centra biovied SAV v Košiciach, ktoré vedie MVDr. Ľubomíra Grešáková, PhD. Vedci skúmajú možnosti cielene ovplyvňovať tráviace procesy, úžitkovosť a zdravotný stav zvierat prostredníctvom rôznych foriem fytoaditív, stopových prvkov a prospešných bakteriálnych kmeňov a ich kombinácií.

Počas tohtoročného Týždňa vedy a techniky privítali vo svojom areáli Pri hati deviatkavcov zo Základnej školy Polianska a ôsmakov zo ZŠ Krosnianska 4. „Sme na exkurzie zvyknutí, a tak vieme, že deti netreba zaťažovať siahodlým popisom všetkého, čomu sa venujeme. Chcú na všetko siahnuť vlastnými rukami, vyskúšať, vidieť,“ povedala Ľ. Grešáková.

Po krátkej prezentácii o zameraní laboratórií ústavu si žiaci mohli vyskúšať základné laboratórne techniky, ako je pipetovanie, inokulácia bakteriálnych kmeňov na špecifické médiá či meranie pH v rôznych roztokoch. Dozvedeli sa zaujímavé informácie o trávení prežúvavcov a úlohe bachorových

Foto: (archív)

mikroorganizmov pri trávení, podarilo sa im kvalitatívne stanoviť saponíny v rastlinách či polysacharidy v potrave. Dievčatám sa zapáčilo pipetovanie, ktoré si vyžaduje pevnú ruku a pozorné oko.

Pri deťoch zo Základnej školy Krosnianska 4, ktorá je už päť rokov hodnotená ako najlepšia základná škola na Slovensku, vedci museli byť dvojnásobne v strehu. Prišla k nim totiž špeciálna trieda intelektovo nadaných žiakov, s ktorými v škole pracujú v rámci programu APROGREN (Alternatívny program edukácie nadaných). „Príjemne nás prekvapili svojimi vedomosťami o funkcii krvných elementov a činnosti tráviacich enzýmov,“ skonštatovala L. Grešáková.

Ako naučiť plechovku lietať

„Ako narástol. Toto si zapamätám, keď prídu kamoši, nafúkne pusinku, aby sa ušlo každému, a mne zostanú ostatné,“ špekuloval prešovský adolescent na prednáške o vákuu. Reagoval na experiment s podtlakom na takzvanom čiernom

princovi, ktorý predvádzal doc. RNDr. Slavomír Gabáni, PhD., z Ústavu experimentálnej fyziky SAV.

V rámci Týždňa vedy a techniky sa vynovené priestory Štátnej vedeckej knižnice v Prešove zmenili na experimentálne fyzikálne laboratórium. Zavítali sem popularizátori vedy z Ústavu experimentálnej fyziky SAV v Košiciach na čele s RNDr. Máriou Zentkovou, CSc. A kde je ona, tam je vedecký brloh – tradičné popularizačné podujatie. „Náš vedecký brloh, ktorý približuje školákovi zaujímavý svet vedy už päť rokov, sa prvýkrát vybral na vandrovku. Vypočuli sme požiadavku viacerých rodičov i pedagógov, ktorí cestujú mesiac čo mesiac na vedecké brlohy do Košíc, aby sme niečo podobné zorganizovali aj u nich, v centre Šariša. Naložili sme do áut prístroje, chemikálie, laboratórne pomôcky a iný materiál – a sme tu,“ vysvetlila vedkyňa.

Žiaci štyroch základných škôl zabudli vyrušovať, lebo lektori S. Gabáni, M. Zentková i ich kolega Mgr. Miroslav Mar-

cin ich v duchu svojej filozofie „všetko si treba vyskúšať“ zapájali do experimentov. Napríklad naučili plechovku vyletieť z hrnčeka. Stačilo len poriadne doň fúknuť. Deti najviac obdivovali výsledky pôsobenia kvapalného dusíka, vákua, magnetizmu i elektriny. Ani si nevededovali, koľko sa pritom naučili z fyziky i chémie. To sa darilo aj školákovi zo Spojenej školy Pavla Sabadoša internátnej v Prešove, ktorí sa napriek svojmu sluchovému postihnutiu snažili pochopiť vedu vďaka asistencii tlmočnice.

... ale máme sa najradšej

„Ja som Klára a som Češka. Ja som Ondrej a som Slovák.“ Jednoducho, bez zbytočného siahodlhého úvodu začali svoje stretnutie so študentmi Obchodnej akadémie na Watsonovej ulici v Košiciach dvaja mladí historici Mgr. Klára Kohoutová, PhD., a Ondrej Ficeri, PhD., z košického Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. Sami ho charakterizovali ako debatnú prednášku na tému, v týchto týždňoch veľmi aktuálnu: „Československo – áno, či nie?“

Pri pohľade do auly zaplnenej druhákmi, tretiakmi i maturujúcimi štvrtákmi, narodenými už v 21. storočí, sa pozorovateľ v duchu pýtal, na koľko im je storočnica vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov blízka. Bola. A dosť. Obaja vedci postupovali uplynulým storočím krok za krokom, objasnili okolnosti vzniku Československa, posielali

do publika otázky typu, či mladí ľudia už boli v Prahe, koľko Slovákov v nej v súčasnosti žije (pracuje, študuje), či vedia rozložiť skratku „KVP“ a kde bol vyhlásený (pre tápajúcich ide o Košický vládny program a má ho v názve aj jedno z košických sídlisk), či nebolo lepšie zostať spolu, kto chcel rozdelenie spoločného štátu na dva samostatné... Hoci išlo o budúcich ekonómov, ktorí majú oproti gymnazistom obmedzený počet vyučovacích hodín dejepisu, takmer na každú otázku odpovedali viacerí. Samozrejme, názory sa rôznili, napríklad, že je v Prahe lepšie; „chodia“ tam veľké peniaze; Slovensko je zaostalejšie... Skratka TUZEX a výjazdná doložka im pripadala ako sci-fi, lebo dnes cestujeme, kedy chceme a kam chceme. Vedci svoj výklad prepojili s video ukázkami chvíľ kľúčových pre oba národy: udalostí v novembri 1989, posledných minút spoločného štátu na Silvestra 1992...

Rôznorodosť názorov, príznačných pre mladosť, sa najlepšie prejavila v odpovediach na otázku, kto chcel rozdelenie spoločného štátu: „Česi!“, iní oponovali: „Slováci!“ Ale v jednom sa študenti zhodli unisono: „Najbližší národ sú pre nás Česi a máme sa najradšej.“

Týždeň vedy a techniky 2018 organizovalo Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR v spolupráci s partnermi vrátane Slovenskej akadémie vied, ktorá bola odborným garantom.

(an, kč, pod, sc)

Foto: (Katarína Čizváriková)

Foto: (Katarína Čizváriková)

PROGRAM SASPRO SA (NE) KONČÍ

Hoci projekty štipendistov SASPRO (Slovak Academy of Sciences Programme) sa skončili alebo končia, mobility program bude mať pokračovanie. Možno to konštatovať prinajmenšom preto, že väčšina slovenských vedcov, ktorých tento projekt Slovenskej akadémie vied prilákal, v SAV ostáva a pokračuje vo svojej práci. Navyše (podľa informácií k termínu uzávierky tohto čísla časopisu) traja zahraniční. Faktom tiež je, že SAV pracuje na jeho pokračovaní, či už sa podarí získať pomoc od Európskej komisie, alebo nie. Prinajmenšom – z vlastného rozpočtu.

Noví ľudia, projekty, kontakty, metódy

Ako pripomenul na tlačovej konferencii k záverečnému semináru štipendistov programu predseda akadémie prof. RNDr. Pavol Šajgalík, DrSc., SASPRO vzniklo vďaka tomu, že SAV uspela v siedmom rámcovom programe EÚ s projektom, ktorý umožnil prijať na svoju pôdu vedcov zo zahraničia. Išlo o postdoktorandov, ktorí sú podľa neho vo vede jedným z najvýkonnejších elementov. „Nerobili sme špeciálny výber, že to musia byť iba Slováci, ktorí sa vracajú. Lebo veda je internacionálna,“ povedal. Pripomenul, že prišli aj vedci z veľmi prestížnych pracovísk. A častou odpoveďou na otázku, čo ich do SAV prilákal, bolo, že dostali možnosť riešiť svoju vednú problematiku, s ktorou uspeli vo výberovej komisii, a aj preto, že si budú môcť vytvoriť vlastné vedecké tímy. „Čo nie je vo svete bežný jav,“ zdôraznil P. Šajgalík. Projekt je podľa neho dôležitý pre SAV, ale je to aj príklad pre Slovensko, ako obrátiť vektor odchodu mladých ľudí do zahraničia.

Prídu noví ľudia s inými skúsenosťami, návykmi, iným štýlom práce a inými kontaktmi. Takto charakterizovala niektoré očakávania SAV od SASPRO po štarte programu vtedajšia podpredsedníčka SAV pre vedu a výskum RNDr.

Eva Majková, DrSc. (viac *Správy SAV* 4/2015, *Projekt ako personálna infúzia*). Ako dodáva vedúca odboru vedy a výskumu Úradu SAV RNDr. Zuzana Hrabovská, PhD., akadémia si od projektu sľubovala tiež, že pribudnú zaujímavé projekty, kvalitné publikácie, bude viac medzinárodných spoluprác i projektových tímov. „Očakávali sme, že ľudia, ktorí sem prídu, budú aktívni. Pomôže to ich kariére a aj akadémii,“ hovorí. Na otázku, či sa to podarilo, odpovedá, že podľa jej názoru sa očakávania naplnili na jednej i druhej strane. „Zisťovali sme reakcie riaditeľov ústavov, ktorí týchto štipendistov vo svojej inštitúcii mali. Všetci povedali, že sa im to osvedčilo a ak bude pokračovanie, opäť sa budú o takýchto ľuďoch uchádzať,“ dodáva.

Šesť desiatok projektov

Stojí za to zopakovať, že spolu tri výzvy boli vyhlásené v rokoch 2014 a 2015. V nich SAV dostala 138 prihlášok, z ktorých ostalo 38 štipendistov tohto programu financovaného čiastočne zo siedmeho rámcového programu – Akcii Marie Curie – schémy Ľudia. Z toho bolo 16 vedcov slovenskej národnosti a 22 z iných krajín – Maďarska, Nemecka, Nórska, Indie, Ukrajiny, Chorvátska, Švédska, Rakúska, Poľska, Brazílie, Grécka, Holandska,

Rumunska a Srbska. Najviac z nich bolo v druhom oddelení vied.

Všetky projekty museli byť ukončené do konca roka 2018. Vďaka konštrukcii celého programu boli štipendisti odmeňovaní lepšie, ako by boli mimo SASPRO. Doktorka Majková pred tromi rokmi v rozhovore povedala, že si nemyslí, že tí, čo sa rozhodnú po skončení programu ostať, budú odkázaní na tabuľkové platy. „Snažíme sa vyberať tých najlepších, ktorí sa prinajmenšom vyrovnajú našej špičke. Ústavy majú viacero možností, ako platy modifikovať...“ povedala.

Z. Hrabovská s odstupom troch rokov zdôrazňuje, že väčšina štipendistov má viacero iných projektov, a tak je pravdepodobné, že tí, čo ostávajú, budú mať veľmi dobré podmienky na výskum, o ktoré sa pričínili vlastnými silami. Mgr. Ivana Nemčovičová, PhD., z Virologického ústavu Biomedicínskeho centra (BMC) SAV na tlačovke k októbrovému záverečnému semináru štipendistov pripomenula, že od roku 2015 v BMC dostala príležitosť budovať samostatný tím, o dva roky neskôr sa stala vedúcou oddelenia. Dodala, že vďaka podmienkam v Biomedicínskom centre sa jej tímu podarilo vytvoriť synergiu medzi jej pôvodným projektom a novými, ktoré získali z národných i medzinárodných

agentúr. „Vďaka nim dokážeme naše vedecké zámery udržať aj v ďalšom období, keď sa pre mňa SASPRO skončí. Takže sme získali pevný základ na udržateľný chod našej štúdie,“ povedala táto vedkyňa (viac *Akadémia/Správy SAV* 3/2018, *Ako prichytiť prefikovaný vírus*).

Aktivita a životaschopnosť je to, čo sa okrem iného podľa Z. Hrabovskej očakávalo od všetkých štipendistov. Nie zbytočne, lebo ako zdôrazňuje, získali za obdobie pôsobenia v SAV spolu 60 grantov. To znamená aj dodatočné peniaze pre ústavy, v ktorých dočasne pôsobili.

Pätnásť predĺžení

Pred záverečným seminárom štipendistov SASPRO bolo aj vôbec prvé spoločné stretnutie všetkých troch hodnotiacich komisii (zostavených podľa zamerania oddelení vied SAV). Prešli každý z 38 projektov, s ktorými účastníci išli do tohto programu. „Preberali, čo bolo plánované, ako to projekt splnil, aké z neho boli výstupy, publikácie,“ hovorí Z. Hrabovská. Finálne správy všetkých projektov musia byť kompletne ku koncu roka, teda k termínu skončenia programu. Na otázku, či niekto nespĺnil očakávania, odpovedá, že hodnotenie štipendistov bolo po celý čas náročné. Napríklad – pri priebežnom hodnotení komisia konštatovala, že istý projekt nespĺňa očakávania, výstupy nie sú také, ako štipendista sľúbil. Projekt bol predčasne zastavený. Nezaškodí dodať, že komisie, ktoré účastníkov programu priebežne hodnotili, boli medzinárodné a ich členovia vybraní z vedeckého prostredia mimo Slovenskej akadémie vied.

Rozpočet na celý program SASPRO bol približne 7,8 milióna eur. S tým, že 60 percent z toho bola spoluúčasť Slovenskej akadémie vied, zvyšok pochádzal zo spolufinancovania Európskej komisie. Akadémii s jej častou pomohlo v prvých rokoch projektu Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, ktoré prispe-

lo – v troch splátkach – spolu sumou 900-tisíc eur.

Pôvodne išlo o projekt pre 54 štipendistov s priemernou dĺžkou projektu dva roky. Keďže takmer všetci prijatí si vybrali maximálnu dĺžku projektu – tri roky, finančná záťaž na jeden projekt sa zvýšila. A tak sa počet účastníkov programu musel znížiť. Vlastne pôvodne na štyridsiaticich. No jeden nastúpil, lebo dostal inú pracovnú ponuku, a ďalší projekt sa predčasne ukončil po dvoch mesiacoch. Ďalšiemu, už spomínanému, akadémia – po odporúčaní komisie – štipendium ukončila. Peniaze, ktoré týmto spôsobom SAV usporila, využila v závere programu, keď poskytla štipendistom z prvej

práce), naplánovať si výstupy, ktoré predĺženie projektu priniesie, a, pochopiteľne, získať odporúčanie hodnotiacich komisií.

Druhý pokus čaká na odpoveď

Predstavitelia Slovenskej akadémie vied dlhodobo avizujú pokračovanie programu SASPRO, už v spolupráci s niektorými univerzitami. V roku 2017 SAV projekt skutočne pripravila, aby využila výzvy programu Európskej únie na podporu výskumu a inovácií Horizont 2020. „Na konci septembra 2017 sme projekt podali,“ hovorí Z. Hrabovská. „V januári 2018 nám prišla odpoveď, že sme neboli úspešní.

dostatočne rozpracované“. Napríklad v akej fáze projektu doň takíto partneri pristúpia, ako bude možné zo spolupráce profitovať. Z. Hrabovská dodáva, že to bez znalosti konkrétnych projektov síce nebolo jednoduché, ale po konzultácii s Univerzitou Komenského a Slovenskou technickou univerzitou – partnermi projektu, ktorí už majú v tejto sfére skúsenosti – to pripravili v podobe schém, ktoré budú na konkrétne projekty reagovať. Napríklad tak, že v riadiacich orgánoch programu, ale aj v hodnotiacich komisiách budú ľudia z praxe, ktorí budú vedieť odhadnúť aplikačný potenciál projektov. „Okrem iného, univerzity majú dokopy

znalosť jazykov či dvojjazyčné dokumenty a vnútrofirmitná komunikácia inštitúcie.

Pokračovanie bude tak či tak

Prof. Dr. Erika Harrisová z Katedry politológie Univerzity v Liverpoole, ktorá bola členkou hodnotiacej komisie SASPRO v treťom oddelení vied, označila program za veľmi úspešný. Pripomenula, že pôsobila v podobnej funkcii vo viacerých takýchto programoch v zahraničí a SASPRO vychádza z porovnania s nimi ako jeden z najlepších.

Podpredseda SAV pre vedu, výskum a inovácie prof. RNDr. Peter Samuely, DrSc., uvádza, že SAV bude v programe SASPRO pokračovať aj v prípade, že by ani opakovaný pokus získať naň peniaze z rámcového programu nebol úspešný. Pracovne je zámer, ktorý už Predsedníctvo SAV schválilo, označený ako MoRePro – mobilný a reintegračný program SAV. Takýto program rozšíri možnosti aj pre ďalších uchádzačov, keďže by v ňom štipendisti nemuseli spĺňať také prísne mobilitné kritériá, ako požadovala Európska komisia v SASPRO. Nebude sa vyžadovať dlhodobý pobyt v cudzine v posledných troch rokoch. No požiadavky na kvalitu uchádzačov zostanú rovnako náročné. Navyše, novou podmienkou bude záväzok uchádzať sa počas MoRePro štipendia o prestížny grant Európskej výskumnej rady ERC. Výberová komisia teda – podľa P. Samuelyho – posúdi aj potenciál uchádzača v tomto smere. To bude test najvyššej kvality.

Úrad SAV pracuje s číslami, ktoré sú zatiaľ len v plánoch. Rámce však možno odhadnúť, keďže zámer je prijať každoročne v rámci výzvy približne desať uchádzačov, opäť – maximálne na tri roky. Finančné podmienky by mali byť, bez podpory Európskej komisie, skromnejšie ako tie doterajšie. No stále zaujímavé.

Martin Podstupka |

Foto: Vladimír Šimiček

a druhej výzvy možnosť ešte si projekt predĺžiť. Tých z tretej výzvy sa to týkalo, len ak mali kratšie projekty. Ak nie a plánovali celé tri roky, tak sa ich projekty končia v decembri. No na Silvestra sa jednoducho program končí – predlžovať nebolo kam.

Zo štipendistov, ktorí sa prihlásili na dve výzvy na predĺženie projektu, uspeli pätnásti (jeden neprešiel). Museli mať súhlas ústavu, vypracovať pokračovanie projektu (lebo ich aktivity plánované v jeho pôvodnej dĺžke museli byť ukončené, predĺženie nebolo určené na doháňanie zameškanej

Ale v dvetisícosemnaťom bola otvorená nová výzva. Tak sme projekt prepracovali tak, aby boli zohľadnené pripomienky z toho predchádzajúceho, a nedávno – na konci septembra – sme ho opäť podali. Odpoveď čakáme v januári.“

Ako hovorí Z. Hrabovská, pripomienky sa týkali najmä zapojenia aplikačnej sféry do projektu. Čiže nielen priemyselných a komerčných partnerov, ale napríklad aj nemocníc, múzeí, neziskových organizácií, samospráv a iných. Nie že by to v tom prvom projekte chýbalo. Hodnotitelia však upozornili, že to tam „nie je

viac ako sto partnerov z praxe, s ktorými spolupracujú na projektoch, takže procesy sú tam nastavené,“ dodáva Z. Hrabovská a pripomína, že takýchto partnerov majú aj organizácie SAV.

Program SASPRO sa páčil aj členom medzinárodného akreditačného panelu, je v súlade s ich odporúčaním snažiť sa akadémiu „zmedzinárodňovať“. Podľa Z. Hrabovskej prispel aj k jednoduchšej veci, akou je otvorenosť ústavov (napríklad aj ich administratívnych pracovníkov) k prijímaniu zahraničných kolegov. Ide aj o praktické otázky, ako je

VEDCI, KTORÝCH BAVÍ SLEDOVAŤ PRIESTOR, ČAS A SÚVISLOSTI

„Našou úlohou je venovať sa v prvom rade základnému výskumu a príprave vedeckých publikácií,“ hovorí Mgr. Daniel Michniak, PhD., riaditeľ Geografického ústavu SAV. No dodáva, že veľká časť výsledkov výskumu vedcov z tohto ústavu sa môže premeniť na aplikáciu – napríklad keď politici prijímajú rozhodnutia.

Na jesennom Víkende so SAV ste osobne prezentovali už od začiatku akcie výsledky vášho ústavu. Baví vás kontakt s verejnosťou?

Ja osobne v tom len získavam skúsenosti. Ale máme viacerých kolegov, ktorí majú k popularizácii výsledkov nášho výskumu veľmi blízko. Ako príklad by som použil popularizáciu výsledkov využívajúcich údaje diaľkového prieskumu Zeme v geografii, ako to robí docent Feranec [doc. RNDr. Ján Feranec, DrSc., viac *Správy SAV* 4/2016, *Európu zaujíma dynamika krajiny* – poznámka redakcie]. Mnohé naše popularizačné aktivity majú presah do cestovania a turizmu – napríklad popularizačné publikácie o Slovensku, jeho prírodných, kultúrnych i historických pamiatkach, ako to robí docent Lacika [doc. RNDr. Ján Lacika, CSc. – poznámka redakcie]. A keď už spomínam kolegov konkrétne, v tejto súvislosti iste treba hovoriť aj o profesorovi Hubovi [prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc. – poznámka redakcie], ktorý často publikuje v médiách, komentuje najmä problematiku ochrany prírody a udržateľného rozvoja. Ale je ich, pochopteľne, viac.

Keď už sme otvorili túto tému – ústavy pristupujú k popularizácii rôzne. Niekde ide o povinnú jazdu, inde to nechávajú len na vedcoch, ktorí majú k tejto aktivite vzťah... Ako je to u vás?

Je to na dobrovoľnej báze. Vždy sú takí, ktorí majú k popularizácii bližšie, a iní, ktorí k nej vzťah nemajú. Nemá zmysel niekoho prehovárať alebo nútiť.

Niektoré ústavy to majú uľahčené atraktivitou svojich výstupov, napríklad archeológie. Aká je z tohto hľadiska podľa vás geografia?

Myslím, že patríme medzi ústavy, ktorým to ich zameranie uľahčuje. Môžeme sa oprieť napríklad o to, že naše výsledky súvisia s poznaním Slovenska. K mnohým veciam, ktoré skúmame, sa laici bežne vyjadrujú, lebo sa im zdajú známe. Napri-

klad doprava či cestovný ruch. Ich problémy sú ľuďom blízke, každý sa k nim chce vyjadriť. Inak je to pri problémoch fyzickej geografie, keď sa študujú napríklad zmeny riečnych koryt. Ale i pri tom aj laici vedia, o čo ide. No taká téma im je predsa len vzdialenejšia.

Hovorili ste, že iba zbierate skúsenosti. No ste aj spoluautorom encyklopedickej publikácie *Slovensko A – Ž*, ktorá okrem iného získala pred ôsmimi rokmi Cenu SAV za vedecko-popularizačnú a vzdelávaciu činnosť...

Spoločensko-ekonomické zmeny priniesli aj zmeny výzoru krajiny, menila sa krajinná pokrývka, ktorá je jednou z dôležitých tém výskumu v tomto ústave.

Toto kolektívne dielo viacerých pracovníkov nášho ústavu je tiež výsledkom aktivity docenta Laciku. Sú v ňom spracované rôzne heslá o Slovensku. Bola to veľmi zaujímavá práca. Rozdelili sme si krajinu podľa toho, komu je ktorá jej časť blízka, a snažili sme sa dať dokopy informácie z mnohých zdrojov, no boli sme – pochopteľne – aj v teréne.

Ako často sa vedcovi geografovi stane, že ho výskum vtiahne úplne do aplikáciej roviny, do práce pre laikov?

Môže to byť veľmi často, písanie publikácie, o akej sme hovorili, je dobrý príklad. Ale závisí to od oblasti, ktorej sa vedec venuje. Pre niektorých je táto cesta nevyhnutná. Sú aj takí, ktorých to od vedy odvedie. Máme bývalého kolegu, čo si založil vydavateľstvo špecializujúce sa na publikácie o Slovensku a turistických sprievodcov.

Je špekulácia, ak by sme začali uvažovať o tom, či sa týmto spôsobom nemô-

že vybrať aj časť vášho ústavu? Hoci aby si – ako budúca verejná výskumná inštitúcia – zlepšila príjmy...

V niektorých podobných zahraničných inštitúciách existujú takéto pracoviská, takže nie je to celkom špekulácia. Pre nás je jedným z limitov veľkosť ústavu. Sme malé pracovisko, najmenší ústav v prvom oddelení vied SAV. Našou úlohou je venovať sa v prvom rade základnému výskumu a príprave vedeckých publikácií.

Toto je skutočne ústav s dlhou históriou, vznikol v roku 1943 ako Zeme-pisný ústav Slovenskej akadémie vied a umení. Jeho charakteristiky hovoria o troch etapách bádania. Pod akým vplyvom sa menilo či korigovalo jeho smerovanie?

Súvisí to s rozvojom geografického poznania. V prvej etape sa geografi sústreďovali na poznanie a opis Slovenska, teda na základné údaje. Chýbali napríklad geomorfologické [geomorfológia: veda o tvaroch a zmenách zemského povrchu – poznámka redakcie] poznatky o krajine, takže vedci pracovali na úplných základoch tejto vedy na Slovensku. V druhej, zhruba od roku 1963, došlo k syntéze tých poznatkov, začali sa prepájať. Začali vznikať krajinné syntézy, ktoré spájali fyzickú geografiu a sociálnu a ekonomickú geografiu. Tretia etapa prišla s deväťdesiatimi rokmi minulého storočia. So zmenami spoločnosti, novými fenoménmi, ktoré sa v nej objavili, prišli nové výzvy. Naše výskumy začali zohľadňovať napríklad transformáciu spoločnosti, nezamestnanosť, zmeny v doprave a podobne. Spoločensko-ekonomické zmeny priniesli aj zmeny výzoru krajiny, menila sa krajinná pokrývka, ktorá je jednou z dôležitých tém výskumu v tomto ústave.

Zameranie ústavu sa koriguje aj teraz?

Radikálne škrtky v akadémii začiatkom deväťdesiatych rokov neobišli ani náš ústav. Počet pracovníkov sa vtedy redukoval na polovicu. Predtým sme si mohli dovoliť detailnejšiu, jednoznačnejšiu špecializáciu. Takže bol napríklad špecialista geograf obyvateľstva, geograf priemyslu, geograf dopravy... Po škrtkoch to už nešlo a aby si ústav zachoval vysokú odbornú úroveň, musel sa špecializovať na isté témy. Napríklad vo fyzickej geografii sa postupne vykrystalizovala ako vý-

Mgr. DANIEL MICHNIAK, PhD., je absolvent Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde získal aj vedeckú hodnosť PhD. v odbore regionálna geografia. V Geografickom ústave SAV pôsobí od roku 1997. Bol vedeckým tajomníkom, zástupcom riaditeľa. V júni 2016 sa mu začalo prvé funkčné na poste riaditeľa ústavu. Jeho vedecko-výskumná činnosť sa zameriava na regionálnu a humánnu geografii, venuje sa štúdiu dopravnej dostupnosti a dochádzky za prácou, regionálnemu rozvoju a rozvoju cestovného ru-

chu. Je autorom a spoluautorom 58 vedeckých a odborných publikácií vydaných na Slovensku aj v zahraničí. V roku 2008 získal Cenu SAV za výsledky spolupráce s vysokými školami (za vedecko-popularizačnú a vzdelávaciu činnosť – vedecko-výskumné práce Atlas obyvateľstva Slovenska a Demogeografická analýza Slovenska, spoluautor) a v roku 2010 Cenu SAV za vedecko-popularizačnú a vzdelávaciu činnosť (cena kolektívu Geografického ústavu SAV za encyklopedické dielo Slovensko A – Ž, spoluautor).

znamná téma morfológia vodných tokov. Pokiaľ ide geoinformatiku a kartografiu, kartografická časť ustúpila trochu do úzadia a v súčasnosti sa venujeme najmä problematike zmien krajiny, krajinskej pokrývky. V humánnej a regionálnej geografii sme tematicky širšie zameraní, ale spájame sily pri riešení konkrétnych otázok. Napríklad v rámci projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja skúmame suburbanizáciu na príklade Bratislavy. Pri takej práci potrebujú spolupracovať geograf obyvateľstva, geograf sídiel, politický geograf, geograf dopravy i ten, čo sa zaoberá chudobou, kriminalitou a podobne.

Aké sú odbory geografických vied, ktorým sa venujete? Alebo inak: aké máte oddelenia?

Už sme sa toho čiastočne dotkli. Oddelenie fyzickej geografie sa venuje prírodnej časti krajiny. Má hlavnú úlohu skúmať štruktúru, dynamiku a antropogénnu transformáciu (teda zmeny vplyvom človeka) prírodnej krajiny. Ale študujú sa tam prí-

rodné hazardy, časť kolegov sa venuje napríklad povodniam. V oddelení humánnej a regionálnej geografie sa venujeme rôznym aspektom zmien spoločnosti v čase a priestore. Napríklad zmenám v štruktúre obyvateľstva, v jeho pohybe – hoci dochádzke za prácou. Skúmame zmeny v rozmiestení ekonomických aktivít.

A oddelenie geoinformatiky?

Dáta, ktoré nám poskytujú letecké a družicové snímky, využívame pri analýze zmien krajiny Slovenska, jeho regiónov, ale dokonca aj niektorých lokalít. Zapájame sa do celoeurópskych projektov, kde jestvujú jednotné metodiky na analýzu zmien krajiny, napríklad CORINE [Coordination of Information on the Environment – poznámka redakcie] Land Cover. Vďaka tejto metodike sa jednotne na celoeurópskej úrovni sledujú zmeny krajiny od roku 1990. Pochopiteľne, že výsledky výskumu sa prepájajú s inými oblasťami – napríklad fyzickou geografiou. Ak máme uviesť príklad, tak porovnanie snímok lo-

kality pred povodňou a po nej. Môžeme vďaka tomu sledovať napríklad, ako sa menia korytá riek. Aj keď to môže byť pre laika prekvapivé, niektoré nezregulované rieky na Slovensku sa posúvajú. Napríklad Ondava či Topľa. Aj o desať metrov za desaťročie, čo niekedy ohrozuje poľnohospodársku pôdu.

Nakoľko sa prekrývajú témy, ktoré vďaka dátam z diaľkového prieskumu Zeme skúmate, s tým, čo skúmajú touto metódou vaši kolegovia z Ústavu krajinskej ekológie?

Tento ústav je nám zameraním veľmi blízky. Vlastne vzišiel z nášho ústavu, aj teraz tam pracuje veľa geografov, máme spoločné projekty, dva aj v súčasnosti. Oni sú viac zameraní – ako je jasné z názvu – na ekológiu, ich skúmanie je v tej oblasti podrobnejšie. Ale témy sú podobné, niekedy sa prekrývajú.

Vaše výskumy majú presah aj do práce iných vedných disciplín, iných ústavov?

► Iste. Tým, že sa zaoberáme analýzami zmien spoločnosti, máme blízko aj k viacerým ústavom tretieho oddelenia. Napríklad k Ekonomickému ústavu, keď analyzujeme zmeny v priemysle a iných ekonomických aktivitách. Alebo Sociologickému ústavu, keď skúmame napríklad každodenný pohyb obyvateľov v rámci geografie času. Využívame tiež podobné metódy – rozhovory, dotazníky. Kolega, ktorý sa venuje politickej geografii, spolupracoval s Ústavom politických vied SAV.

Čo skúma politická geografia?

Napríklad politické preferencie a ich zmeny v priestore a čase. Alebo usporiadanie volebných obvodov – či neboli usporiadané nejakým spôsobom zámerne, účelovo tak, aby to ovplyvnilo výsledky volieb. Alebo môže byť predmetom výskumu podoba územno-správneho členenia. Či bolo urobené efektívne, spravodlivo...

Keď sme sa toho dotkli, dostávate od štátnej správy otázku, keď sa v tejto sfére uvažuje o zmenách?

Pri posledných zmenách územno-správneho členenia v roku 1996 boli do prípravy zainteresovaní aj geografi. Ale rozhodnutie je potom, pochopiteľne, politické a aj vtedy nie celkom zohľadňovalo pripomienky expertov geografov. Priame zadania od štátnej správy nemáme. Ale pokiaľ ide o spoluprácu vo všeobecnosti, istá súkromná spoločnosť využila naše analýzy pri tom, keď spracovávala štúdiu, ako by mala vyzeráť podpora regiónov v programovom období Európskej únie po roku 2020. Išlo o to, aby pomoc smerovala do oblastí, ktoré to najviac potrebujú. V spolupráci s Geografickým ústavom Poľskej akadémie vied sme robili napríklad pro-

jekt o zlepšení dopravnej dostupnosti medzi Slovenskom a Poľskom.

Sú oblasti geografie, ktoré by ste chceli v ústave skúmať a nemáte na to kapacitu?

Takých je dosť. Okrem iného je problém, že keby sme sa o to pokúsili, získali by odborníkov na nejakú novú oblasť, len veľmi ťažko ich potom dokážeme udržať. Ako príklad môžeme použiť geoinformatikov, ktorí sú žiadaní aj mimo vedy.

Kam odchádzajú?

Sú súkromné spoločnosti, ktoré ich služby využijú. Máme aj konkrétny príklad – v oblasti využitia slnečnej energie pre fotovoltiku je slovenská spoločnosť už s globálnym pôsobením, kde robí päť našich bývalých kolegov.

Je záujem o prácu vo vašom ústave?

Áno, najmä zo strany ľudí, ktorí od zamestnania neočakávajú v prvom rade veľmi dobrý príjem, ale pred peniazmi uprednostňujú zaujímavú prácu.

Sú ústavy, ktorým sa darí zaplatiť ľudí vďaka zahraničným projektom...

Náš ústav na túto cestu nastúpil neskôr ako iné. Napríklad keď sa porovnáme s blízkym Ústavom krajinskej ekológie...

Kým oni v deväťdesiatych rokoch naskočili na tento vlak, vedenie tohto ústavu v tom období vnímalo ako prioritný základný výskum. Napriek tomu, že ponuky prichádzali.

A teraz?

Sme v tomto smere oveľa aktívnejší. Získali sme tri projekty Agentúry na podporu výskumu a vývoja, podarilo sa nám dostať sa aj do medzinárodných projektov – napríklad program ERA-NET, v spolupráci s Národným lešnickým centrom sme získali projekt Európskej vesmírnej agentú-

ry. Takže perspektíva je oveľa lepšia ako v minulosti.

Niektoré pracoviská akadémie majú ako argument pri nábere nových kolegov špičkovú technológiu, ktorú sa im podarilo získať vďaka štruktúrnym fondom. Aj vy?

Nám sa z tejto možnosti podarilo vyťažiť málo. Tam sme doplatili na to, že sme nevelký ústav. Veľké pracoviská majú tú výhodu, že spájajú viacero ľudí, ktorí využívajú prístroje vo svojich témach.

Nakoľko je vaša vedná disciplína závislá od technológií?

Podľa toho, o ktorých jej častiach hovoríme. Niektoré menej, ale napríklad geoinformatika – veľmi.

Ako sa geografia mení?

Najmä v tom, že už neskúma problémy v takom širokom zábere, viac sa zameriava na riešenie špecifických tém. Nejde o globálne, široké poznanie, ale špecializované. Geografia vstupuje pri tom do spolupráce s inými vednými disciplínami, kde ponúka priestorový a integrovaný pohľad.

Mení sa spoločenská objednávka pre túto vedu?

Pred rokom 1990 boli niektoré problematiky vytlačané na okraj, objavili sa nové fenomény spoločnosti, ktoré sa geografia snaží postihnúť. V svetovom geografickom výskume sa stretávame s najrôznejšími, často špecifickými témami. Ale často na niektoré výzvy, ktoré sa objavujú v zahraničí, jednoducho nemôžeme reagovať. Zameriavame sa najmä na územie Slovenska a niektoré trendy viditeľné na Západe sú u nás nereálne.

Napríklad?

Zoberiem príklad z geografie dopravy,

Z PROJEKTOV ÚSTAVU

• **Projekt ATBIOMAP (2018 – 2020)** je súčasťou programu PECS (Plan for European Cooperating States) Európskej vesmírnej agentúry (European Space Agency – ESA). Koordinačným pracoviskom projektu je Národné lešnické centrum, Geografický ústav SAV je spoluriešiteľským pracoviskom. Cieľom projektu je mapovanie a kvantifikácia prírastku nadzemnej biomasy – bylínnych, krovitých a stromových formácií, v rámci spustnutej poľnohospodárskej pôdy na experimentálnych územiach Podunajskej nížiny a Zvolenskej kotliny aplikáciou satelitných snímok Sentinel-1 a Sentinel-2. Na týchto územiach sa pomocou počítačom podporovanej vizuálnej interpretácie a objektovo orientovanej klasifikácie satelitných snímok vedci snažia identifikovať a vyčleniť triedy spustnutej poľnohospodárskej pôdy. Výsledkom sú mapové výstupy, ktoré poskytujú informácie o výskyte a rozlohách tried spustnutej poľnohospodárskej pôdy, a tiež návrh systému monitorovania prírastku biomasy na nej. Kvalita dosiahnutých výsledkov sa overuje porovnaním množstva odhadnutej biomasy zo satelitných snímok a údajov z terénne-

ho výskumu. Získané výsledky o prírastku biomasy dostane decízna sféra.

• **Projekt VEGA (2015 – 2017)** s názvom **Regionálna divergencia, priestorové nerovnosti a marginálne regióny v kontexte sociálno-ekonomického vývoja na Slovensku** bol zameraný na analýzu závislosti a vzťahov medzi ekonomickým rastom, socioekonomickou a regionálnou divergenciou a nerovnosťami. Cieľom projektu bolo ukázať, že pomerne vysoký ekonomický rast na Slovensku v ostatných rokoch okrem mnohých pozitív do značnej miery negatívne vplýval na úroveň nerovností. Ukázalo sa, že rast nerovností spôsobuje závažné problémy niektorým skupinám obyvateľstva, žijúcim najmä v marginálnych regiónoch. Výsledky tiež ukázali, že nárast nerovností je jedným z najvýznamnejších faktorov a determinantov chudoby. V rámci projektu boli identifikované regióny chudoby, ktoré boli detailne skúmané z aspektu jej závažnosti/hĺbky, charakteru, typov, rôznych podôb a foriem. Všetky relevantné výsledky sú súčasťou monografie **Regióny chudoby na Slovensku**, ktorá v kontexte stredo európskeho geografického výskumu predstavuje prvé komplexné

ktorej sa venujem. Problematiku vysokorychlostných železničných tratí niekde riešia ako úlohu dňa, kým u nás je to v rovine vyjadrení politikov, ktoré sú viac želaniami ako plánmi. Vo všeobecnosti stále platí, že trendy na Slovensku zaostávajú za najvyspelejšími krajinami. Z minulosti spomeňme napríklad prudký rozvoj automobilizácie, hypermarkety či suburbaniáciu, teda odchod ľudí z miest...

Aká je práca geografa?

Mohli by sme povedať, že rôznorodá. Štúdium zdrojov, od článkov, monografií až po štatistiky, databázy, no aj terén. Rozhovory, zisťovanie názorov. Ale napríklad aj meranie riečnych profilov. Niečo zjednodušili moderné technológie. Geografické informačné systémy obsahujú napríklad modely reliéfu, takže nie je už také bežné, že geomorfológ v teréne priamo do mapy zakresľuje formy reliéfu. Ale keď sa snažíme ísť do detailov, nemožno sa tomu vyhnúť ani teraz – napríklad odber vzoriek sedimentov.

Vaším najčastejším výstupom je monografia?

Hodnotení sme najmä podľa publikovania článkov, takže v zásade tie. Ale monografia je bežným výstupom, ponúka širšie poznanie.

Medzi vašimi výstupmi možno nájsť témy ako – regióny chudoby na Slovensku, monitoring dynamiky zastavaných areálov a mnohé ďalšie, veľmi blízke aplikáciám. Aká je váha medzi základným a aplikovaným výskumom v tomto ústave?

Dominuje základný výskum s tým, že naše poznatky je možné aplikovať. Napríklad keď sa štát rozhodol podporovať zaostalejšie regióny, sústredil sa na nezamestna-

nosť. Ale náš výskum dokladá, že nielen tá je kritériom hovoriacim o zaostávaní regiónu. Jeho problémom môžu byť početné viacdetné rodiny s nízkym príjmom, nedostatočná vzdelanosť, horšia vybavenosť domácností... Našou úlohou je to zachytiť a vysvetliť. Je to základný výskum, ktorý – ak by bol záujem – dá sa aplikovať. Ale musíme dodať, že pri témach, ktoré skúmajú reálne problémy spoločnosti, je hranica medzi základným a aplikovaným výskumom veľmi nejasná. My to však berieme ako základný výskum, aplikovať by ho mohli napríklad politici, ak by využili naše poznatky.

Ako vnímate výsledky akreditácie? Skončili ste v tretej skupine, v ktorej sú ústavy charakterizované vyjadrením „... ich výskum má pevné základy a prispel k poznaniu v danej oblasti na európskej úrovni, organizácia je viditeľná na európskej úrovni...“

Výsledky berieme reálne. Aj sme trochu očakávali, že sa v hodnotení ukážu tie problémy s medzinárodnými projektmi, o ktorých som už hovoril. Dôraz pri hodnotení na publikovanie v špičkových časopisoch nebol pre geografiu v minulosti typický, jeden z dôvodov sme už spomínali. Problémy, ktorým sa venujú naši kolegovia v západnej Európe, boli a do istej miery sú aj teraz iné, mnohé procesy tam boli skôr a ich riešenie v strednej Európe západných vedcov veľmi nezaujima, lebo neprináša veľa nového. Ale snažíme sa prispôsobiť novým publikačným stratégiám.

Aké boli odporúčania panelistov smerom k vášmu ústavu? Na ich základe ste pripravili strategický plán na najbližších päť rokov s výhľadom niektorých cieľov na desaťročie. Čo v ňom je?

Medzi odporúčaniami bolo, že by sme mali hľadať spoločné témy s ďalšími ústavmi. Dostali sme odporúčanie rozvíjať doktorandské štúdium, zlepšiť spoločenský dosah nášho výskumu. Jedna z hlavných pripomienok smerovala k získavaniu medzinárodných projektov a k publikáciám. Takže strategický plán sa venoval najmä týmto veciam. Už sme hovorili, že napríklad, pokiaľ ide o projekty, významne sme sa posunuli, rovnako aj v publikovaní. Zameriavame sa na získavanie nových ľudí (napríklad cez kolegov, ktorí učia na univerzitách). Snažíme sa zlepšiť pomer vedeckých a nevedeckých pracovníkov a sústrediť sa na omladenie pracoviska vrátane vedúcich pozícií.

Rozhodli ste sa ako ústav prejsť transformáciou sami. Nakolko je to rozhodnutie dlhodobé?

Najviac sme o spojení diskutovali s Ústavom krajinskej ekológie a Ústavom hydrologie, ale rozhodli sme sa, že transformovať sa budeme každý sám. A ak pocítíme v budúcnosti potrebu sa spájať, budeme o tom ďalej hovoriť.

Ozývajú sa v ústave hlasy spochybňujúce – po udalostiach z leta – transformáciu?

Ale áno. Ak by sme mali povedať, čo tie tri mesiace priniesli, tak podľa mňa – znechutenie a neistotu. Fakt je, že sme boli (a znovu sme) rozpočtová organizácia. Sú hlasy, že pre nás nie je transformácia na inú právnu formu podstatná. Ako riaditeľ však vnímam niektoré obmedzenia doterajšej právnej formy a výhody tej budúcej. Najmä pokiaľ ide o narábanie s peniazmi.

Martin Podstupka | Foto: Vladimír Šimíček

dielo zamerané na problematiku priestorovej dimenzie chudoby a jej geografické aspekty.

• **Suburbanizácia – vývoj a dopady na sociálno-priestorovú štruktúru zázemia Bratislavy.** Procesy suburbanizácie – teda presun obyvateľstva a jeho aktivít z jadier metropolitných regiónov do ich zázemí – prebiehajú na Slovensku a predovšetkým v prímestskom regióne Bratislavy už takmer 20 rokov. Za toto obdobie sa populačná veľkosť zázemia Bratislavy zvýšila o viac ako 50-tisíc obyvateľov. Táto populačná dynamika nemá obdobu v postsocialistickom vývoji Slovenska a suburbanizácia v zázemí Bratislavy predstavuje najdynamickejší proces premeny krajiny a spoločnosti na Slovensku. Geografický ústav SAV a Sociologický ústav SAV sa rozhodli komplexne zmapovať tento fenomén v rámci projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja. Ten sa zameriava na zhodnotenie intenzity a územného rozsahu suburbanizácie v zázemí Bratislavy, jej demografických a sociálnych dopadov a priestorových vzorcov vývoja. Využívajú sa pri tom najmodernejšie postupy, ktoré okrem iných zahŕňajú aj využitie lokalizačných údajov mobilných telefónov, vďaka čomu je

možné zachytiť priestorovú distribúciu a pohyb obyvateľstva s veľkou presnosťou.

• **Projekt VEGA (2018 – 2021) s názvom Recentný laterálny a vertikálny vývoj dien dolín vodných tokov v podmienkach environmentálnych zmien a ich vplyv na ekosystémové služby riečnej krajiny** je zameraný na morfológicko-sedimentárny výskum recentného vývoja dien dolín podmieneného laterálnym presúvaním a zarezávaním koryt vodných tokov ako odoziev na zmeny environmentálnych podmienok. Morfológické aspekty recentného vývoja dien dolín sú skúmané identifikáciou vývojových fáz nivy. Výskum laterálneho presúvania a zarezávania koryt, ako aj krajinskej pokrývky riečnej krajiny a jej ekosystémových služieb sa robí prostredníctvom multitemporálnych analýz dát diaľkového prieskumu Zeme, historických máp v prostredí geografického informačného systému, hydrologických radov a na základe údajov z terénneho výskumu. Výsledky umožnia formulovať časovo-priestorové konceptuálne modely recentného vývoja dien dolín vodných tokov a scenáre ich ďalšieho vývoja.

(gu)

ČIERNO-BIELE VIDENIE SI HISTÓRIA NEMÔŽE DOVOLIŤ

Hovorí, že jeho nadšenie pre históriu má korene v detstve. „Možno to súvisí aj s tým, že moja mama je archivárka. Ako malý chlapec som vyrastal medzi škatuľami, v ktorých bola minulosť,“ spomína Mgr. Jakub Drábik, PhD., z Historického ústavu SAV. Bezprostredne ho vtedy inšpirovali dva diely televízneho dokumentárneho seriálu Battlefield. O bitkách o Britániu a o Stalingrad. Nahral si ich na video, a keď sa ho mama sem-tam pýtala, akú by si chcel pustiť rozprávku, žiadal si bitku o Britániu. K tomu sa pridala chalupa neďaleko Dukly a detské hry priamo na niekdajšom bojisku. Tak sa stalo, že už od jeho jedenástich rokov je v „rodinných záznamoch“ pri otázke o povolání – historik. A stalo sa. Začiatkom leta získal Cenu SAV (za vedecko-výskumnú činnosť) pre mladého vedeckého pracovníka za vedec-kú monografiu *Fašista. Príbeh sira Oswalda Mosleyho*.

Odtiene dobra a zla

Históriu vyštudoval na Prešovskej univerzite, doktorandúru ukončil na pražskej Karlovej univerzite – s témou *Propaganda Britské unie fašistů (1932–1940)*. To už mal za sebou ročný pobyt na Oxford Brookes University, kde ho – práve pri tejto téme – viedol jeden zo špičkových britských expertov profesor Roger Griffin.

Na otázku, či ho práca vedca historika niečím zaskočila, odpovedá, že mu dlho trvalo spracovať, že história nie je čierno-biela. „Ten omyl som si niesol so sebou z tej záľuby v televíznych dokumentoch. Tam je dobré a zlé jasne rozlíšené. Keď som sa dostal k historickému výskumu, zistil som, že takéto čierno-biele videnie si história nemôže dovoliť. Ani pri takej téme, ako je fašizmus,“ vysvetľuje. Preto ho vraj bavilo študovať, prečo sa niektorí Briti, s ich dlhou parlamentnou tradíciou, rozhodli prikloniť sa k tejto ideológii. „Pri výskume o Britskej únii fašistov a jej propagande sa ukázalo, že skutočne verili ideám, ktoré im vodcovia podsúvali. Motivácie boli rôzne. Sociálne problémy, neúspech v povolaní... A hľadali radikálne riešenia.“

Ako autor vlastne s tou hrozbou čierno-bieleho videnia sveta bojuje doteraz. Lebo verejnosť často takéto jednoznačné výstupy žiada. „Stalo sa mi to dokonca aj pri dizertačnej práci. Jeden z oponentov mi vyčítal, že je priveľmi zhovievavá k fašistom. Čo ma zaskočilo, lebo som presvedčený antifašista. Len som sa snažil napísať, čo vychádzalo z môjho výskumu, vysvetliť motivácie,“ dodáva.

Plameň a kyslík

Na tému motivácií prívržencov fašizmu

pripomína tento historik, že táto ideológia silne vždy v takej spoločnosti, ktorá je istým spôsobom v kríze. „Žije z jej problémov. Vtedy sa k tej zanedbateľnej skupine stálych prívržencov, povedzme jednému či dvom percentám, pridávajú ďalší, schopní uveriť tézám fašizmu, že kríza v spoločnosti si vyžaduje radikálne riešenia, očistenie národa od nepriateľov a nastolenie novej spoločnosti, založenej na inom ako demokratickom systéme,“ sumarizuje J. Drábik. Prirovnáva fašizmus k plamienku, ktorý horí, a problémy krajiny sú kyslíkom či horľavinou. „Keď je toho veľa, plameň sa rozrastá a hrozí to, čo poznáme z histórie,“ pripomína. S dodatkom, že sa to stáva vtedy, keď ľudia prestanú veriť štátu, jeho fungovaniu.

Na otázku, prečo sa zamerával na Oswalda Mosleyho, hovorí, že tento muž bol výnimkou medzi fašistami. Bol inteligentný, vzdelaný a vlastne malé a málo vplyvné britské fašistické hnutie malo jeho zásluhou veľmi prepracovanú koncepciu fašistického štátu. Napísal množstvo kníh, z ktorých bol azda najvýznamnejší titul *Väčšia Británia (The Greater Britain)*. „Hoci fašizmus je v princípe postavený na emóciách a so zdravým rozumom nemá nič spoločné, Mosley bol v tom trochu iný a snažil sa ho postaviť na racionálnych argumentoch. Treba však povedať, že si vy-

ČO ODZNELO V LAUDATIU

Práca *Fašista. Príbeh sira Oswalda Mosleyho* vyšla v prestížnom nakladateľstve Akadémie vied ČR Academia a je výsledkom dlhoročného výskumu autora v oblasti komparatívnych štúdií zameraných na problematiku fašizmu v Európe a osobitne v britských dejinách. Ide o životopis jednej z najpozoruhodnejších postáv britských dejín 20. storočia, sira Oswalda Mosleyho. V britskej a v menšej miere tiež v európskej politike bol Mosley prítomný prakticky po celé storočie. Bol pri väčšine kľúčových udalostí medzivojnového obdobia a udržiaval styky s najvýraznejšími osobnosťami svojej doby vrátane Benita Mussoliniho, Adolfa Hitlera, Franklina D. Roosevelta, Nevillea Chamberlaina či Winstona Churchilla a mnohých ďalších. „Preslávil“ sa však najmä ako zakladateľ a vodca najvýznamnejšieho britského fašistického hnutia – Britskej únie fašistov.

Autor vo svojej knihe prevedie čitateľa nielen Mosleyho životom, ale plasticky vykreslí aj pohnuté britské a európske dejiny. Odhaľuje vnútorné pocity, individuálnu motiváciu a mentálny horizont človeka, ktorý zahodil sľubnú politickú kariéru a stal sa presvedčeným fašistom. Ide teda o unikátne spojenie mikro- a makrohistórie. Jakub Drábik v diele

rovnako zaujímavo a dobre analyzuje podmienky britského parlamentarizmu a politickej kultúry, ktoré boli preventívnymi faktormi chrániacimi spoločnosť pred reálnym úspechom fašistického hnutia.

Prínos Drábikovej monografie pre slovenskú (a českú) historiografiu spočíva predovšetkým v komparatívnej perspektíve, v pochopení základných princípov fašistického myslenia, mechanizmov, akými sa z človeka stane líder fašistického hnutia, a motivácií, ktoré ženu bežných ľudí do náručia radikálnych ideológií. Táto dimenzia poukazuje aj na mimoriadnu aktuálnosť knihy. Autor pri práci využíva najnovšie poznatky v oblasti štúdií zameraných na fašizmus, pracoval napríklad s teóriami R. Griffina a ďalších, ktorí ich rozvinuli.

Ide o dielo nádejného mladého historika, ktorý sa s odvahou venuje otázkam všeobecných dejín a rieši ich naozaj relevantným spôsobom aj z pohľadu zahraničných historiografií. Odborný a mediálny ohlas diela je vynikajúci.

(1a)

beral – napríklad z filozofov – len to, čo mu zapadalo do jeho svetonázoru. Vyprodukoval učenie fašistického sveta, ktoré inak interpretovalo dejiny a spochybnilo fungovanie tradičnej spoločnosti,“ hovorí J. Drábik. S tým, že pri výskume a tvorbe ocenej monografie azda bolo najzaujímavejšie študovať prerod tohto muža z konzervatívca cez laboristu, člena New Party až po založenie Britskej únie fašistov.

Hoci Briti si väčšinou na tejto postave svojich dejín podľa J. Drábika cvičia zmysel pre humor, v posledných rokoch sa objavili jeho nasledovníci združení v hnutí Britain first. „Takže – hoci je marginálna – istá časť britskej spoločnosti na neho chce nadväzovať,“ dodáva.

Pre koho písať

Hovorí, že monografia, ako je tá, za ktorú dostal Cenu SAV, sa píše ťažko, dlho. No súčasne to bolo podľa neho veľmi zaujímavé. „Vďaka veľmi dobrým zdrojom sa mi – aspoň dúfam – podarilo preniknúť do Mosleyho myslenia,“ vraví. Vo všeobecnosti však považuje písanie kníh za veľmi vyčerpávajúce. Dokladá to knihou o fašizme, ktorú píše už dva roky. Na otázku, či bude pre vedcov alebo laikov, hovorí, že sa snaží o kombináciu. „Zväčša ide o prísne vedeckú prácu, kde robím s najnovšími teóriami. No súčasne to chcem napísať tak, aby to bolo pochopiteľné pre bežného človeka. Vlastne som ju začal písať najmä preto, že mám pocit, že ľudia na Slovensku nevedia, čo je fašizmus. Keď chodím prednášať na stredné školy, nedostávam na otázku – prečo je zlý skoro žiadne odpovede,“ pripomína. Takže sa snaží vysvetliť, čo to fašizmus je, a ukázať, ako sa prejavoval v dejinách. Kombináciu prísne vedeckého prístupu a snahy o zrozumiteľnosť pre laikov použil podľa jeho slov aj v knihe o Mosley.

Dodáva k tomu, že jeho práca v Historickom ústave SAV sa zameriava na iné témy a aj iné výsledky. „Mám písať odborné štúdiá a publikovať ich v karentovaných časopisoch,“ hovorí. Tému fašizmu sa venuje vlastne pomimo, vo voľnom čase. „Lebo si myslím, že je to dôležité urobiť,“ vysvetľuje. A dodáva, že popularizačné články by mali byť v akadémii výrazne hodnotené, no nie sú. „Pokiaľ ide o historikov – mala by to byť jedna z kľúčových vecí, čo robia. Dokumenty, prednášky, prezentácie, ktoré približujú históriu ľuďom. Aby vedci posunuli vedomosti, ktoré získali,“ pripomína. „No systém nastavený na granty nás tlačí zamerať sa na prísne vedecké práce. V tom cítim veľký konflikt. Ale vidím snahu to zmeniť,“ hovorí J. Drábik.

Pasce normalizácie

V tejto súvislosti pripomína svoju skúse-

Mgr. JAKUB DRÁBIK, PhD., vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity, titul PhD. získal na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. V rokoch 2005 až 2009 a 2010 až 2015 pôsobil v korporátnej sfére. Od roku 2016 robí ako odborný vedecký pracovník v oddelení najnovších dejín Historického ústavu SAV. Absolvoval stáže v Poľsku, Spojenom kráľovstve. Špecializuje sa na štúdium fašizmu, osobitne v Anglicku, výskum zameriava na obdobie normalizácie v Československu.

nosť z pôsobenia mimo vedy – v korporátnom prostredí (IBM), kde bola zaplatená každá aktivita navyše. Dodáva, že takmer tri roky mimo vedeckého prostredia pre neho neboli obdobím bez histórie. Začal robiť na projekte HistoryWeb. sk, kupoval si stále nové knihy a myslel na návrat. Keď sa našlo miesto v Historickom ústave SAV, rýchlo reagoval. Potom aj dokončil knihu o Oswaldovi Mosley. Hoci popri svojej práci, lebo jeho zameraním v SAV je výskum obdobia normalizácie so zameraním na výmenu elít, ktorá nastala vo vtedajšej spoločnosti po roku 1968. „Je to oveľa náročnejšia téma, ako som si pôvodne myslel,“ hovorí. „Najmä pre príšernú kvalitu archívnych dokumentov.“ Vysvetľuje, že ani hodiny čítania pri tom človeka veľmi neposunú, lebo režim pracoval neštandardne. Zahmlieval svoje rozhodnutia, veci sa riešili v zákulisí, bez podkladov, osobne, často po telefóne. „Nikde v dokumentoch teda ne-nájdem, akým spôsobom boli dosadzovaní ľudia na svoje posty. Môžete si tam namiesto toho prečítať nanajvýš kopy balastu o triednom boji a imperializme,“ dodáva. S tým, že ho trápi, že preto len veľmi pomaly dochádza k záverom. Popri tom je zapojený aj v iných projektoch, napríklad v jednom zameranom na výskum normalizácie v širších súvislostiach.

Priestor pre spoločenské vedy

HistoryWeb považuje za priestor, ktorý môže priblížiť históriu verejnosti. Aj veľmi populárnymi témami. Tak sa napríklad pustil do premiéry filmu o Winstonovi Churchillovi (Najtemnejšia hodina). „Našiel som tam nepresnosti, ktoré ma – napriek tomu, že film pochopiteľne pracuje s udalosťami veľmi voľne – donútili reagovať,“ hovorí. Dodáva, že ani nekritizuje autorov filmu, ich úlohou je zaujať, zabaviť. No úlohou historikov je pripomenúť, aké sú fakty. Recenzie na filmy sú však podľa neho jednou z ciest, ako pritiahnúť k histórii veľa ľudí. „Raz by sme na HistoryWeb chceli robiť aj recenzie toho, ako pracujú s históriou počítačové hry,“ dodáva.

Vzhľadom na témy, ktorým sa venuje, považuje pozornosť, akú spoločnosť (nielen slovenská) venuje spoločenským vedám, za nedostatočnú. „Aj keď si zoberieme napríklad rámcový program Európskej únie Horizont 2020, humanitné vedy tam hrali vedľajšiu rolu. Vráťane histórie. Udivuje ma to, lebo v celej Európe vidíme narastajúce nebezpečenstvo šírenia populistických hnutí. Je to problém celého kontinentu a môžeme povedať, že do veľkej miery je to aj zanedbávaním humanitných vied,“ zdôrazňuje J. Drábik.

Martin Podstupka | Foto: archív

KNIHY SÚ SÚČASŤOU ĽUDSKEJ HARMÓNIE

Labužníci si ten pocit radi dožičia bez obmedzení. Dotyk novej knihy končekmi prstov. Tiché zašušťanie papiera pri prevracaní strán. Vôňa obálky. Knihy ponúkajú impulzy na tichú radosť. Aj v súčasnom pretechnizovanom svete majú svoje čaro. Slúžia aj okúzľujú. Kradnú čas aj nás unášajú. Potešia aj provokujú. Obnažujú pamäť, stimulujú predstavivosť, otvárajú brány nepoznaného. Knihy sú súčasťou ľudskej harmónie. Poézia, beletria aj vedecká literatúra. Je však o ňu záujem?

S JUDr. Milanom Brňákom, dlhoročným riaditeľom VEDY, vydavateľstva SAV, stojíme pri doskovačke, kde sa robia tvrdé obálky kníh. Všetko je presne nastavené, obálky pribúdajú v pravidelnom rytme stroja. Prešli sme už takmer celým výrobným kráľovstvom vydavateľstva, nadvýšli sme sa procesov, v ktorých sa rodia knihy, bulletinov aj ďalšie tlačoviny. Pri čítaní kníh si nemáme dôvod uvedomovať, akým fascinujúcim spôsobom prichádzajú na svet. Aj v dnešnej rýchlej elektronickej dobe však platí, že sa nájde veľa čitateľov, ktorí majú radšej tlačenú knižku než rozsvietený text na obrazovke monitora.

Most od vedy k verejnosti

V predajni kníh tohto vydavateľstva na Štefánikovej ulici v Bratislave vládne ticho, pokoj, možno štipka pátosu. Toľko múdrosti, rôznorodých zaujímavých tém a autorských zručností uložených tesne vedľa seba. *Dubček* sa môže ponoriť do susedných *Konšpiračných teórií*, hneď v susedstve *Pavúky Slovenska* nakúkajú do *Historických povodní na území Slovenska*. Jeden titul zaujímavejší než druhý. „V súčasnosti ich máme v predajni 9 359,“ ponúka presný údaj vedúca predajne. Priznáva, že miluje knižky, je medzi nimi šťastná. „To nič, že sú takmer všetky odborné. Ľudia k nám chodia často cieľene, hľadajú konkrétne tituly, prídu sa aj zorientovať, čo sa dá nájsť vo vybranej ob-

lasti,“ hovorí. Novinky, „stálice“ aj poklady z antikvariátu – to všetko vraj hľadajú vedci, študenti, ale občas aj nadšenci, ktorí si k vedeckým štúdiám ešte len nachádzajú cestu.

„Pre Slovenskú akadémiu vied je VEDA výkladnou skriňou a jedným z pevných mostov, ktoré spájajú vedu na Slovensku so slovenskou verejnosťou,“ čítame v externom hodnotení Jiřího Padevěta. Riaditeľ nakladateľstva Academia z Českej republiky nešetřil v komplexnom pohľade na VEDU ešte z roku 2017 pozitívami. V tom čase k nim pripočítal aj smerovanie vydavateľstva k forme verejnej výskumnej inštitúcie. Nenaplnenie tohto zámeru spôsobuje dnes problémy.

Vydavateľstvo VEDA je súčasťou Centra spoločných činností SAV. M. Brňák netají výhrady, no už pol roka v ňom smerujú k optimalizácii súčasnej štruktúry. „Keď sa začínala transformácia SAV, mali sme predstavu, že prechodom na verejnú výskumnú inštitúciu budú organizačné zložky Centra spoločných činností samostatné subjekty a rozšírime našu spoluprácu s inými organizáciami aj formou spoločných podnikov. Podobný model sme úspešne realizovali už pätnásť rokov formou spoločného pracoviska s Trnavskou univerzitou. Lenže transformácia sa zasekla a my sme sa vrátili nielen do stavu pred ňou, ale až do modifikovanej pozície pod výpočtovým strediskom. S od-

lišným spôsobom vedenia účtovníctva. Hovorím tomu, že sme stratili „občiansky preukaz“, teda právnu subjektivitu, a posunuli sme sa do zložitejších obchodných vzťahov s vonkajším prostredím,“ vysvetľuje M. Brňák.

Edičná stratégia

Edičné pracovisko Slovenskej akadémie vied a umení vzniklo v roku 1943. O desať rokov neskôr sa začlenilo ako účelové vydavateľstvo do SAV a o ďalších dvadsať (s účinnosťou od druhého júla 1973) sa zmenil aj oficiálny názov na VEDA, vydavateľstvo SAV. Rokmi nadobúdalo tradíciu, upevňovalo svoj význam aj poslanie. Prežilo aj turbulencie po roku 1989, keď sa výrazne zredukovalo zo 180 zamestnancov a spolupracovníkov na dvadsať. Vznikla Polygrafia vedeckej literatúry a časopisov SAV, s ktorou sa však VEDA v roku 2000 opäť zlúčila.

„Myslím, že dnes nikto nespochybňuje význam a potrebu vedeckého vydavateľstva SAV. O to viac, že ako jedno z mála na Slovensku máme skôr charakter nakladateľstva. S vlastnými autormi, redakciou, výrobou, distribúciou aj predajňami. Nedochoďza k odlevu prostriedkov na financovanie externých servisných činností. Pritom až 70 percent nákladov na prevádzku hradíme zo zdrojov, ktoré získavame svojimi ekonomickými aktivitami,“ otvára dvere do „kuchyne“ VEDY M. Brňák. Spolu so svojou zástupkyňou ju vedie už devätnásť rok. „Vždy to bola zaujímavá práca. Pre mňa sú knihy stále emotívnym svetom. Patrím ku generácii, ktorá si rada knihu berie do rúk. Každá z nich rozširuje obrazotvornosť. Z prečítanej knihy vo mne ostáva trvácnejšie doznievanie než napríklad z filmov v televízii,“ dodáva.

Z neveľkej zošívачky vychádzajú spojené hárky malej vedeckej štúdie. Jedna zo žien rýchlo zberá vytlačené hárky a ukladá ich do úhľadných „komínkov“. Čoskoro sa hárky posunú k viazačke a o pár minút je brožúra na svete. Celý proces sa však začína dodaním rukopisu, jeho redigovaním, korektúrami a spracovaním v grafickom štúdiu. Vlastne ešte skôr, prípravou edičných plánov akadémie aj jej jednotlivých ústavov. Objednávkami, zohľadňovaním termínov a výrobných kapacít. Vy-

NIEKOĽKO ZAUJÍMAVOSTÍ

- VEDA, vydavateľstvo SAV, ako prvé slovenské vydavateľstvo získala certifikát ochrany značky kvality a Zlatú medailu Slovak Gold.
- VEDA rozvinula intenzívnu spoluprácu aj s významným svetovým nakladateľským domom Peter Lang, s ktorým vydáva spoločné edičné rady Spectrum Slovakia a UNI Slovakia.

- V roku 2017 stúpol záujem o publikácie vydávané vo VEDE na knižnom trhu s celoslovenskou pôsobnosťou s medziročným nárastom predaja o 16,5 percenta.
- Z celkového počtu 248 zákaziek v roku 2017 bolo pre SAV 154, teda 62,09 percenta.
- Každoročne vychádza vo VEDE, v spolupráci so Štatistickým úradom SR, dvojjazyčne Štatistická ročenka SR.

(sč)

davateľstvo VEDA sa na nedostatok práce nemôže sťažovať. Naopak. No vďaka modernizácii spred ôsmich rokov je plne konkurencieschopné.

„Našou snahou je prinášať na slovenský aj zahraničný knižný trh informácie o najvýznamnejších výsledkoch vedecko-výskumnej činnosti vo vedách o neživej a živej prírode aj v oblasti spoločenských vied. Vydávame aj kvalitné zahraničné tituly, historickú a životopisnú literatúru, ale neodmietame ani účelové tlačoviny alebo komerčnejšie ladené tituly,“ vysvetľuje M. Brňák, pričom berie do rúk Bulletin o edičnej činnosti na roky 2018/2019.

Listujeme v ňom spoločne. V knižných novinkách nájdeme publikáciu Jána Bošanského *Fyzikálno-metalurgické pozadie mechanických vlastností zvarových spojov ocelí*, z ktorej sa laikom už po pár riadkoch zľahka zatočí hlava. Do očí sa tlačí aj titul Eleny Knopovej a kolektívu *Súčasné slovenské divadlo v dobe spoločenských premien*, bohatý na „stráviteľné“ fakty a súvislosti.

Vydavateľská činnosť VEDY sa orientuje nielen na monografické práce, akými sú diela o dejinách i súčasných podobách Slovenska, o slovenskej hudbe, jazyku, literatúre, filozofii, divadle, etnografii, technike, prírodných vedách, medicíne, právnej vede, ale aj na encyklopedické a slovníkové diela, rovnako aj na vysokoškolské učebnice, knihy populárno-vedeckého charakteru určené širšej čitateľskej verejnosti. No aj na memoáre a literatúru faktu. Až takmer osemdesiat percent produkcie vydavateľstva tvoria vedecké publikácie. „Odborné tituly, ktoré u nás vychádzajú, sú recenzované, čím je garantovaná kvalita ich obsahu. Zákonite priťahujú aj náročných čitateľov,“ zvýrazňuje kredit VEDY M. Brňák. Potvrďuje to aj vedúca „kamennej“ predajne v Bratislave. „Chodia k nám mnohé vedecké osobnosti. Je radosť sa s nimi zhovárať. Najmä ak sa pozabudnú a rozhovoria sa o svojej práci.“

„Široká diverzita nakladateľského portfólia umožňuje nielen pružne reagovať na záujem trhu, najlepšie pri celospoločenských témach, ale zároveň budovať edičnú stratégiu systematicky a dlhodobo,“ konštatuje vo svojom hodnotení vydavateľstva VEDA J. Padevět z Českej republiky.

Zvyšovanie kreditu

Každoročne vychádza vo VEDE okolo 70 nových publikácií. Za roky svojej existencie obohatila fond slovenskej knižnej kultúry už viac než 4 150 knižnými titulmi z rôznych oblastí vied.

„Teší nás, že naše publikácie majú spo-

ločenský aj čitateľský ohlas medzi odborníkmi aj v širšej verejnosti. Sme otvorení publikačným potrebám celého spektra vedeckých pracovísk,“ zdôrazňuje M. Brňák a pripomína, že v rámci podnikateľských aktivít poskytuje vydavateľstvo svoje kapacity aj mimoakademickým subjektom. Vo VEDE tlačia napríklad i vysoké školy či štátne organizácie. „Okrem iného zabezpečujeme aj celú edičnú činnosť Trnavskej univerzity, s ktorou máme spoločné pracovisko TYPI Universitatis Tyrnavensis od roku 2001. V roku 2016 sme uzavreli zmluvu o spolupráci pri vydávaní spoločných publikácií s Filozofickou fakultou Prešovskej univerzity.“ Cestou vytvárania spoločných pracovísk s ďalšími inštitúciami by sa mohla formovať väčšia ekonomická prosperita VEDY. Pokiaľ by získala štatút verejnej výskumnej inštitúcie s väčšou mierou podnikateľskej slobody. „Objednávok máme dosť, zmodernizovali sme technológiu, máme špičkovú polygrafiu, kvalitnú tlač, personálne obsadenie aj externých spolupracovníkov,

no strata právnej subjektivity, respektíve autonómie vydavateľstva by mohla utlmiť ďalšie možnosti jeho rozvoja,“ varuje M. Brňák.

Pred štyrmi rokmi VEDA investovala do výrobných prostriedkov pomocou úveru 750-tisíc eur. Vďaka moderným nemeckým tlačiarenským strojom Heidelberg sa zvýšila produktivita práce, znížili sa náklady a skrátil čas na realizáciu publikácií a tlačovín. Bonusom je zvýšenie konkurencieschopnosti na trhu.

Pristavujeme sa pri veľkej „falcovačke“ v knižnici, ktorá šetrí polovicu výrobného času. Obdivujeme presnosť elektronického osvetlenia, berieme do rúk čerstvo vytlačené hárky, šité novou technológiou, aby sa kniha po otvorení nezatvárala a nelámala ako pri lepenej väzbe. „Bez nových

technológií by sme neprežili,“ vysvetľuje M. Brňák a dodáva informácie o rentabilite, odbyte a distribúcii. Postupne stúpa podiel predaja cez e-shop z pôvodných 30 na už takmer 50 percent. Celoslovenskú distribúciu do kníhkupectiev rieši VEDA cez komisionárske zmluvy. „Naša produkcia, našťastie, nepodlieha sezóne.“ Aj odborná vedecká literatúra máva však svoje „hitovky“, ktoré sa rýchlo rozchytajú. Napríklad *Stručný etymologický slovník slovenčiny* Lubora Králik (Správy SAV 2/2016, *Dlhé sólo rozhodnutého etymológa*) alebo *PES v mytológii, náboženstve a folklóre* Petra Bystrického (Správy SAV 4/2016, *Láska k psom nie je úlet modernej doby*).

Pýchou vydavateľstva VEDA sú aj jednotlivé diely Encyclopaedie Beliany (*Akadémia/Správy SAV 1/2017, Tanec medzi fľašami*). Dosiaľ ich vyšlo osem. Na deviaty sa čaká. Aby bola edícia kompletná, v distribučných skladoch zaberajú nevyhnutne rozsiahly priestor aj predchádzajúce zväzky. Ešteže má vydavateľstvo VEDA

k dispozícii takéto vybudované sklady v areáli SAV na Dúbravskej ceste, odkiaľ sa denne po celom Slovensku distribuujú všetky publikácie vydávané VEDOU.

VEDA sa zúčastňuje na rôznych prezentáciách a knižných veľtrhoch, čo priaznivo ovplyvňuje predajnosť jej titulov. Napriek tomu sú dotácie veľkou pomocou pre existenciu vydavateľstva v súčasnej podobe, rozsahu a kvalite vzhľadom na to, že VEDA vydáva najmä špecifickú, odbornú literatúru. Trend elektronizácie a digitalizácie už zasiahol aj do sveta kníh. Stále sú však hodnotou, kultúrou aj pôžitkom, ktorého sa ľudstvo nevzdá. Pre SAV je vydavateľstvo VEDA navyše značkou, ktorá zvyšuje jej kredit.

Stano Ščepán | Foto: (sc)

HOLOKAUST I EXTRÉMIZMUS: NEČINNÍ LEGITIMIZUJÚ PÁCHATEĽOV

Občiansky prínos a spoločenskú závažnosť prezentácie vedeckých poznatkov zdôraznila jej riaditeľka z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV Mgr. Tatiana Zachar Podolinská, PhD., keď navrhovala PhDr. Moniku Vrzgulovú, CSc., na Cenu SAV za popularizáciu vedy. Táto samostatná vedecká pracovníčka cenu aj získala. A pripomína, že občiansky prínos sa vo väčšej alebo menšej miere týka práce všetkých jej kolegov z ústavu.

Aj tých, ktorí sa venujú tradičným národopisným témam, ako sú hmotné i nehmotné kultúrne dedičstvo, folklór, ľudové zvyky ako súčasť pozitívneho nacionalizmu. Zdôrazňuje, že moderná etnológia pri tom nekončí. Skúma človeka a rôzne stránky jeho života v súčasnej spoločnosti. Takže občiansky prínos je jej prirodzenou súčasťou. „Sme vedná disciplína, ktorá má presahy do viacerých sociálnych a historických vied,“ hovorí. „A sme pre ne užitoční, lebo doplníme ich výsledky bádania o naše, získané kvalitatívnymi metódami.“

Od folklóru k živnostníkom
Keď si ako stredoškolačka vybrala na ďalšie štúdium etnografiu a folkloristiku, zavážilo jej pôsobenie v trencianskom folklórnom súbore. „Ako sa ukázalo, veľa ľudí, ktorí sa v tomto študijnom smere stretli, bolo angažovaných takým či onakým spôsobom vo folklóre,“ spomína.

Postupne objavovala širšie zameranie etnológie, jej diplomovka (*Folklórna skupina a jej sociálna funkcia v lokalite*) bola zaujímavou ukážkou. Ale zdôrazňuje, že ju vždy zaujímali medziľudské vzťahy, sociálna kultúra, to, ako funguje rodina, ako je to s medzigeneračnými vzťahmi. „Vlastne sa v týchto témach pohybujem dodnes, hoci ľudia ma vnímajú najmä cez moju kľúčovú tému – miesto holokaustu v sociálnej a kultúrnej pamäti Slovenska,“ vysvetľuje táto etnologič-

ka. A spomína, ako po vysokej škole začínala vo – vtedy ešte Národopisnom – ústave. Štartovala v jeho archíve. „Považujem to za skvelý nápad. Na začiatku vedeckej kariéry sa oboznámite s prácou starších kolegov, máte možnosť preštudovať si, čo sa robilo, aké sú výsledky,“ vysvetľuje.

A dodáva, že prišla do ústavu v čase, keď sa táto inštitúcia začala meniť, rozšírila svoj výskum, začala sa venovať aj urbánnej etnológii, skupinám obyvateľov mesta, každodennosti ich života. M. Vrzgulová začala skúmať život živnostníkov v meste aj vďaka tomu, že do tejto skupiny patril kedysi aj jej starý otec. Záujem o rodinnú históriu sa zmenil na profesionálne zameranie. V roku 1998 získala ocenenie Mladý výskumník roka za dizertačnú prácu *Živnostníci – kultúrotvorný prvok v mestskom pros-*

tredí. Išlo o skúmanie situácie v prvej polovici minulého storočia, a keď sa pokúsila k tejto téme vrátiť a skúmať úlohu živnostníkov v meste po roku 1989, odišla od nej. „Chcela som okrem iného nájsť nejakú nadväznosť, paralely. Ale počas boomu takzvaných nových podnikateľov som zistila, že túto problematiku nechcem odborne skúmať, a téme som sa ďalej nevenovala.“

Strata a návrat ilúzií

K téme holokaustu sa dostala vďaka ponuke od kolegu. Bol to PhDr. Peter Salner, DrSc., ktorý ju vlastne pritiahol k výskumu z materskej. Lákadlom bola účasť na medzinárodnom výskume osudov ľudí, ktorí prežili holokaust, pre univerzitu v Yale v Spojených štátoch amerických. „Robili sme rozhovory s pamätníkmi doby metódou oral history,“ spomí-

na M. Vrzgulová. „Išlo o tému, ktorá bola úplne nová pre mňa aj pre Slovensko. Ocitla som sa v novom prostredí. Dovtedy som nemala žiadne hlbšie kontakty so židovskou komunitou. Rovnako nová bola pre mňa metóda. Oral history je rozhovor, vzťah, ktorý sa tvorí rozprávaním sa.“

Dvojročný výskum (na Slovensku ho zastrešovala Nadácia Milana Šimečku) sa končil v deväťdesiatom siedmom. Podľa jej slov sa konal v období, keď nacionalizmus a jeho prejavy v krajine vrcholili. „Veľmi živo som vnímala, ako na tému reagovali pri výskume ľudia, ktorí zažili holokaust. Mnohí z nich upozorňovali, že opäť počujú vyhlásenia, ktoré im pripomínajú náladu pred holokaustom,“ spomína táto vedkyňa.

V jednom z rozhovorov o výskume holokaustu pred časom povedala, že ju pripravila o ilúzie o ľuďoch. O ich správaní. O tom, ako sa dokáže vzťah jedného k druhému zmeniť. Vrávi, že ju zarážalo, ako veľmi kruto sa správal sused k susedovi či kolegovi z práce. I to, koľko zla napáchalo obetiam holokaustu práve ich okolie. Teraz však svoje tvrdenie opravuje. „Už by som to takto striktné nepovedala. Som inde. Postupne som začala vnímať nuansy, podoby ľudskosti v príbehoch, ktoré o tomto období zachytávam.“

Hovorí, že traumatizovaná bola vtedy celá spoločnosť. Len nedávno dokončila prácu na výskume pre washingtonské United States Holocaust Memorial Museum, v ktorom sa sústredila na „nežidovské“ (majoritné) spomienky na holokaust. Analyzovala rozhovory s ľuďmi, ktorí na vlastné oči videli napríklad deportá-

Z NÁVRHU NA OCENENIE...

Predmetom ocenenia sú popularizačné aktivity – diskusie, prednášky, stretnutia s verejnosťou, lektorská činnosť a vzdelávanie detí a mládeže – s problematikou holokaustu a súčasných prejavov extrémizmu a xenofóbie v oblasti výchovy k tolerancii v multikultúrnej spoločnosti, k aktívnemu postojom odmietajúcej intolierancii a diskriminácii minorít, ako aj jej občianske iniciatívy v tejto oblasti...

... Už takmer dve desiatky rokov sa M. Vrzgulová vedecky zaoberá otázkami kolektívnej pamäti v spojitosti s holokaustom a dejinami Slovenska v období druhej svetovej vojny. Výskumne a publikačne spracúva výpovede židovských a nežidovských pamätníkov získané metódami oral history, respektíve biografickou metódou...

(ta)

PhDr. MONIKA VRZGULOVÁ, CSc., vyštudovala Katedru etnografie a folkloristiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. V roku 1987 nastúpila do vtedajšieho Národopisného ústavu SAV (dnes Ústav etnológie a sociálnej antropológie). Zameriava sa na miesto holokaustu v sociálnej a kultúrnej pamäti Slovenska, medzigeneračnú komunikáciu v rodine. Roky pôsobila v Nadácii Milana Šimečku. V rokoch 2005 až 2017 bola riaditeľkou Dokumentačného strediska

holokaustu. Je autorkou monografií *Známí neznámí Trenčania – Živnostníci v meste 1918 – 1948* (1997), *Deti holokaustu* (2007), *Príručka vlastenectva pre začiatočníkov aj pokročilých* (2008), *Komu patrí SNP?* (2014), *Nevyrozmierené susedské príbehy* (2016), *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine* (2017). Editovala napríklad publikácie *Videli sme holokaust* (2002, 2005, 2012), *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku* (2017).

cie alebo iné prejavy diskriminácie Židov zo strany ich bezprostredného okolia. Najmä neverbálne signály počas rozhovorov s očitými svedkami podľa nej prezrádzali, že respondenti reagujú pri spomínaní podobne ako židovskí respondenti – sú spomienkami na holokaust traumatizovaní.

Z národov hoc sme rôznych...

Jej výskum bol zameraný na štúdium zločinov proti ľudskosti na civilnom obyvateľstve počas druhej svetovej vojny, ktorých sa dopúšťal v Európe nacistický režim, respektíve režimy s ním kolaborujúce.

Na otázku, či výsledky umožňujú aj nejaké medzinárodné porovnanie, M. Vrzgulová hovorí, že v súčasnosti sa porovnávajú postoje a konanie ľudí, ktorí sa označujú ako diváci, respektíve svedkovia (alebo prihliadajúci, v angličtine bystanders) holokaustu. „Značne rozpracovanú túto problematiku majú Holanďania, Francúzi, rovnako aj Poliaci,“ vysvetľuje. Tí sa podľa nej sústredene venujú konaniu poľského obyvateľstva k Židom počas nastickej okupácie. „Keď o tomto hovorím na prednáškach, často dostanem otázku, či boli Slováci

lepší ako Poliaci. Keďže tento výskum nemám ešte uzatvorený, môžem len odpovedať, že zatiaľ vidím raster správania sa slovenského majoritného obyvateľstva. Od pozorovania až ľahostajnosti k osudom prenasledovaných židovských obyvateľov, cez zneužívanie a využívanie ich zlej situácie (arizovanie, udávanie, výhodný nákup židovského majetku na dražbách po deportáciách) až po pomoc prenasledovaným Židom a ich záchranu,“ vysvetľuje etnologička. A dodáva, že ľudia počas holokaustu svojou pasivitou legitimizovali páchatelov a to, čo obetiam robili.

M. Vrzgulová pripomína, že sú zadefinované kroky, ktoré môžu viesť ku genocíde nejakej skupiny obyvateľov (jej označenie za nežiaducu, znečistenie majoritnej časti obyvateľstva propagandou...) – a zdôrazňuje, že niektoré z nich je možné na Slovensku odsledovať. „Tie javy a procesy identifikujúce, že sa v krajine pripravuje genocída určitej skupiny obyvateľov, naformulovalo medzinárodné vedecké spoločenstvo už dávnejšie. Sú známe v medzinárodných organizáciách, v OSN, Rade bezpečnosti, vedia o nich tajné služby. Evidentné boli napríklad v Rwande. Bolo zrej-

mé, že sa v krajine schyľuje ku genocíde, ale medzinárodné spoločenstvo nezasiahlo,“ vysvetľuje. S tým, že v konečnom dôsledku rozhodovali a rozhodujú politické dôvody.

Táto vedkyňa k tomu dodáva, že ak by štát, spoločnosť, medzinárodné spoločenstvo fungovali ideálne, vedci by v istom momente svoje zistenia (ako napríklad signály pripravovanej genocídy) mohli len posunúť ďalším inštitúciám, ktoré majú na starosti riešenie konfliktov. „Ak hovoríme napríklad o holokauste, môžu úlohou by malo byť poskytnúť výsledky výskumu inštitúciám, ktoré majú napríklad na starosti vzdelávanie a výchovu detí a mládeže. Chápem svoj výskum ako tvorbu podkladov pre aplikáciu v praxi,“ zdôrazňuje. Dodáva, že od deväťdesiatych rokov sa podieľa okrem iného aj na príprave metodických materiálov pre učiteľov stredných škôl. Sú návodom, ako učiť o holokauste. Aké nástroje použiť, ako preniesť túto historickú tému do súčasnosti, ako ukázať, že nejde o minulosť, ale o modely správania sa ľudí v spoločnosti za určitých podmienok...

Tá téma je živá stále

Na otázku, či aktivity spoloč-

nosti, ktorá si začala po posledných voľbách extrémizmus výraznejšie všímať, sú viditeľné, hovorí, že skutočne reprezentatívny výskum, na ktorom sa zúčastnila, robili v roku 2011. Najnovšie procesy v spoločnosti teda ešte nezachytil. Znovu sa vracia k svojmu niekdajšiemu výroku, že sa priveľmi zdôrazňuje význam škôl a málo vplyv rodiny a médií na formovanie postojov a hodnotových orientácií mladých ľudí.

M. Vrzgulová je tiež spolupracovníčkou občianskej iniciatívy Zabudnuté Slovensko, ktorá svojimi aktivitami reaguje na zvyšujúcu sa podporu mladých ľudí extrémistickým stranám a hnutiam. V rámci nej sa zúčastnila na debatách po Slovensku v lokalitách, kde získala v posledných voľbách extrémna pravica viac ako desať percent hlasov prvovoličov. Na stretnutiach sa orientovali osobitne na mládež a osobitne na dospelých. Hlavným cieľom bolo vysvetľovať mladým ľuďom, prečo je extrémizmus v spoločnosti nebezpečný, kam môže viesť jeho podporovanie. Ľudia reprezentujúci iniciatívu (skupinu tvoria zväčša odborníci na problematiku extrémizmu, totalitné režimy, respektíve holokaust, novinári, miestni aktivisti a človek, ►

► ktorý prežil holokaust) sa snažia s obyvateľmi mesta diskutovať o minulosti a prítomnosti Slovenska, aktuálnych spoločenských otázkach, ktoré trápia tých, čo tam žijú.

Diskusie stále pokračujú, lebo téma je stále aktuálna. Na otázku, či sú pre M. Vrzgulovú tieto stretnutia zaujímavé aj z vedeckého hľadiska, hovorí, že jednoznačne. Výsledkom bola napríklad esej, kde okrem iného konštatuje, že diskusie sú miestom vyjednávania o hodnotách. Upozorňuje v nej, že ľudia strácajú schopnosť počúvať sa navzájom, diskutovať, obhajovať svoj názor a argumentovať.

Štipendium posunulo výskum

Na otázku, ako ju fakt, že sa ako vedkyňa roky venuje ľudsky veľmi náročnej téme holokaustu, ovplyvňuje osobne, hovorí, že sa s tým musela naučiť žiť. Postupne si vytvorila obranné mechanizmy, no minulý rok sa rozhodla trochu zabrzdiť.

Po dvanástich rokoch odišla z postu riaditeľky Dokumentačného strediska holokaustu (ide o občianske združenie pod gesciou Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku). Pri rozhodovaní jej pomohol aj fakt, že získala štipendium Mandel Center for Advanced Holocaust Studies washingtonského Holocaust Memorial Museum. „Je zamerané na štúdium holokaustu a skúmanie jeho implementácie do kultúrnej a politickej pamäti rôznych krajín sveta. Je nielen pre historikov, ale aj pre sociológov, politológov, etnológov, teoretikov umenia.“ Možnosť pôsobiť v tomto výskumnom centre si M. Vrzgulová veľmi pochvaľuje. Najmä archívy, možnosti výskumu, ktoré jej pomohli ďalej sa posunúť v téme divákov či prihliadajúcich holokaustu, skúmaní reakcií spoločnosti na fakt, že sa v nej deje genocída.

Pred dvomi rokmi jej vo vydavateľstve VEDA vyšla monografia *Nevyroprávane susedské histórie: holokaust na Sloven-*

sku z dvoch perspektív. Prináša súčasný pohľad obetí a divákov na to obdobie. M. Vrzgulová hovorí, že štipendium vo Washingtone jej dalo toľko nových poznatkov a impulzov z výskumov v rôznych krajinách, že by ju už dnes napísala inak. Ďalší zaujímavý pohľad (aj) na holokaust sa skrýva pod titulom *Rozprávania a mlčanie: medzigeneračná komunikácia v rodine*. Ako vysvetľuje, ide o kolektívnu monografiu, výsledok projektu financovaného agentúrou VEGA, v ktorom sa – so spolupracovníkmi – rozhodla pozrieť na podoby medzigeneračnej komunikácie v súčasných rodinách

Otvorené hnedé reči medzi ľuďmi sa začali až v posledných rokoch. Prečo? Lebo ich odsledovali v kontextoch toho, čo hovoria (alebo nehovoria) niektorí politici.

na Slovensku. „Bolo zaujímavé skúmať, ako rodičia a starí rodičia rozprávajú svoje životné príbehy v rodinnom prostredí, čo si z nich mladá generácia zapamätá a ako ich ďalej interpretuje,“ vysvetľuje. Nechali sa, okrem iného, inšpirovať nemeckým výskumom, ktorý bol publikovaný v knihe *Môj dedo nebol Nácko*. Jedným zo zistení bolo, že mladí ľudia prispôbujú obsahy príbehov svojich predkov tak, aby korešpondovali s tým, ako oni vnímajú svet. S ich predstavami a potrebami. Tak, aby sa s nimi mohli identifikovať. Až do tej miery, že z nacistického vojaka, ktorý bol pri popravách civilistov, si vnuk spraví starého otca odbojára.

Stopa minulosti v súčasnosti

Pokiaľ ide o to, nakoľko sa mieša v jej výskume etnológia s históriou, hovorí, že skú-

ma istý výsek pamäti, ktorá je zachytená v rozhovoroch pamätníkov. „Ale pozerám sa na súčasnosť. Na súčasníkov, ako hovoria o minulosti. To je vlastne podstata metódy oral history. Snažím sa skúmať spoločnosť, ako so svojou minulosťou pracuje, ako interpretujeme obdobie holokaustu, čo sa napríklad deje v spoločnosti počas Pamätného dňa obetí holokaustu a rasového násillia, aké ‚odkazy‘ počas ceremoníalov šíria politickí či cirkevní reprezentanti,“ vysvetľuje.

Na otázku, či postupne ustupuje od témy holokaustu, hovorí, že – aj keby chcela – veľmi sa to nedá a ani nechce. „Môžem ju

istým spôsobom posúvať, napríklad viac do jej medzigeneračného presahu v súčasnosti. Zaujímavé je, ako sa s ňou v spoločnosti narába. Napríklad v rovine štátneho vzdelávania. Alebo v prejavoch politikov. Je pre mňa dôležité sledovať napríklad, čo politik spomenie vo svojom prejave na odovzdávaní cien Spravodliví medzi národmi a čo nepovie,“ hovorí M. Vrzgulová. „Otvorené hnedé reči medzi ľuďmi sa začali až v posledných rokoch. Prečo? Lebo ich odsledovali v kontextoch toho, čo hovoria (alebo nehovoria) niektorí politici,“ pripomína. A dodáva, že je to pre vedca veľmi zaujímavá výskumná téma. Ale ako človek, ktorý v tejto krajine žije, vníma xenofóbne prejavy so znepokojením.

Vlastenectvo bez rodofubov

Napriek tomu, že holokaust je

stále podstatnou časťou jej výskumu, venuje sa aj iným témam. Medzi jej publikáciami možno nájsť aj knihu označenú ako *Príručka vlastenectva pre začiatočníkov aj pokročilých*, ktorá vznikla ako súhrn jej textov do istého internetového časopisu. V jednej časti komentuje vybrané udalosti minulého storočia na Slovensku, v druhej – ako urbánna etnologička – píše o slovenských mestách a ich významnom postavení v minulosti v Uhorsku. A tretia časť bola o ženách 19. a 20. storočia s titulom: *Aj v sukni sa dá utekať tak rýchlo, že prebehneš dobu*. M. Vrzgulová vraví, že hovorila o vlastenectve bez toho, aby ho spomínala.

Minulý rok uspela v Agentúre na podporu výskumu a vývoja s projektom *Súčasný obrazy socializmu*. „Chceme zachytiť, aké obrazy o socializme si nosíme dnes v hlavách,“ vysvetľuje. Spolu s deväťčlenným tímom teraz robí rozhovory s ľuďmi, ktorí si socializmus pamätajú a boli minimálne v šesťdesiatych rokoch minulého storočia dospelí. Hovoria, ako sa im žilo. Ako vyzeral ich bežný deň, ako prežívali svoj voľný čas či dovolenky. „Predpokladáme, že sa ukáže, ako na jednej strane stála ideológia a na druhej obrovský vejár reakcií ľudí na ňu,“ vysvetľuje táto etnologička. „Lebo ľudia nikdy, za žiadnych okolností nerezignujú z možnosti žiť svoj život zmysluplne.“ Robí tiež na projekte, ktorý sa venuje starnutiu, zariadeniam pre seniorov, aktívnemu starnutiu.

Fakt, na ktorý upozornila jej šéfka, že výskum tejto vedkyne má veľký spoločenský dosah, znamená tiež, že by mal byť dostupný verejnosti. Okrem popularizačných akcií je preto namieste otázka, ako píše svoje monografie. „Snažím sa písať tak, ako hovorím. Zrozumiteľne, jednoducho. Pri písaní textov myslím na to, aby tomu porozumeli aj laici. Ale nie je to vždy jednoduché,“ zdôrazňuje.

Martin Podstupka | Foto: archív

Veda je budúcnosť

SAV - najdôveryhodnejšia inštitúcia na Slovensku

www.sav.sk

Vízia pre taxonomický výskum

Príprava výskumnej agendy Konzorcium európskych taxonomických inštitúcií CETAF (Consortium of European Taxonomic Facilities), prezentácia stanoviska k rámcovému programu Horizon Europe, ako aj workshop na tému Vízia CETAF pre taxonomický a systematický výskum v roku 2030 boli cieľom 44. zasadnutia valného zhromaždenia CETAF. Konalo sa uprostred novembra v areáli SAV v Bratislave a zúčastnilo sa na ňom viac ako 60 riaditeľov a zástupcov inštitúcií, ktoré spravujú prírodovedné zbierky. Okrem zbierok je spoločným menovateľom členov konzorcium taxonomický výskum.

Konzorcium CETAF má 33 členov, ktorí reprezentujú šesť desiatok inštitúcií, uchovávajúcich viac ako polovicu svetových biologických zbierok, 80 percent svetovej opísanej biodiverzity vo forme položiek, dokladov, zbierok a dát a pracujúcich na viac ako sto kolaboratívnych projektoch. Spája viac ako päťtisíc výskumníkov európskych prírodovedne zameraných múzeí, botanických záhrad a výskumných inštitúcií. Botanický ústav Centra biológie rastlín a biodiverzity SAV je národným kontaktným bodom slovenského konzorcium, ktoré je členom CETAF od roku 2010. Členmi slovenského konzorcium sú okrem neho aj Katedra botaniky Prírodovedeckej fakulty UK, Katedra zoológie tejto školy, Ústav zoológie SAV, Prírodovedecká fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika Košice a Prírodovedné múzeum Slovenského národného múzea. (br)

Východ láka archeológov

Aktuálne výsledky terénneho i teoretického výskumu východného Slovenska boli náplňou v poradí už 27. stretnutia východoslovenských archeológov, ktoré v Košiciach zorganizovali v novembri Archeologický ústav SAV a Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV. Stretnutie bolo príležitosťou na výmenu skúseností, o čom svedčil aj záujem dvoch desiatok archeológov vystúpiť s prezentáciou. Hovorilo sa napríklad o výsledkoch výskumu pohrebiska v Nižnej Myšli (okres Košice-okolie), ktorý sa robí vyše 40 rokov a celý svoj profesionálny život sa mu venuje PhDr. Ladislav Olexa. Archeológovia tam odkryli a preskúmali okolo 800 hrobov z bronzovej doby v lokalite Várhegy (Hradný vrch) a objavili nálezy z otomanskej kultúry. V ďalších vystúpeniach odzneli informácie o výskumoch napríklad v transkarpatkej oblasti, Trhovišti, Levoči, v obci Zemplín, vo Finticiach, na hrade Vinné, na trase plynovodu Slovensko – Poľsko a inde. (čič)

VÝROČIE ÚSTAVU HYDROLÓGIE

Slávnostným seminárom, na ktorom sa zúčastnili zástupcovia univerzít a výskumných pracovísk podobného zamerania zo Slovenska aj zahraničia, si začiatkom novembra pripomenuli 65. výročie založenia Ústavu hydrológie SAV.

Jeho riaditeľka Ing. Yvette Velísková, PhD., pri tejto príležitosti previedla prítomných nielen históriou organizácie, ale aj jej súčasnou prácou. Pripomenula, že voda je unikátna tekutina a jej dostupnosť vo vhodnom množstve a kvalite je jednou z primárnych podmienok udržateľnosti života na Zemi.

Prodekan pre vedeckovýskumnú činnosť a zahraničné vzťahy Stavebnej fakulty Slovenskej technickej univerzity Bratislava prof. Ing. Ján Szolgay, PhD., vysoko vyzdvihol prácu ústavu, ako aj dlhodobú úspešnú a vzájomne prospešnú spoluprácu zameranú na oblasť hydrológie a vodného hospodárstva a odovzdal vedeniu ústavu v mene dekana fakulty Plaketu akademika Duba za významnú dlhoročnú vedeckovýskumnú spoluprácu a prínos pri formovaní absolventov Stavebnej fakulty STU v Bratislave. Hostia sa pri tejto príležitosti mohli oboznámiť s pracoviskami a prístrojovým vybavením tohto pracoviska.

Ústav hydrológie SAV bol založený 22. septembra 1953 pod názvom Vodohospodárske laboratórium SAV. Zakladateľom tohto pracoviska – ako aj jeho prvým riaditeľom – bol prof. Ing. Oto Dub. Cieľom aktivít bol rozvoj teoretickej hydrológie a riešenie problémov v oblasti hydrauliky povrchových, pôdných a podzemných vôd. V roku 1959 sa Vodohospodárske laboratórium SAV premenovalo na Ústav hydrológie a hydrotechniky SAV a v roku 1963 zmenilo svoj názov na Ústav hydrológie a hydrauliky SAV. Od 1. marca 1993 sa organizácia premenovala na Ústav hydrológie SAV.

Jeho vedci sa v súčasnosti zaoberajú najmä zdrojmi vody, a to zákonitosťami ich tvorby, zmenami ich kvantity aj kvality, zákonitosťami ich prúdenia, dopĺňania, vysychania...

(vk) | Foto: vk

AKO ČITAŤ NAJSLÁVNĚJŠIU TABUĽKU

Na otázku Kto má rád chémiu?, ktorou začínal svoju prednášku v rámci projektu Petržalská super škola doc. Ing. Miroslav Boča, DrSc., riaditeľ Ústavu anorganickej chémie SAV, sa zdvihlo len zopár rúk. Viac odpovedalo kladne, keď bolo treba rozpoznať známeho rapera či youtubera. Čo prekvapilo, boli reakcie na tretiu fotku: Mendelejev. Vysvitlo, že žiaci z petržalských základných škôl poznali autora najslávnejšej tabuľky – periodickej sústavy chemických prvkov.

A práve jej „čítaniu“ sa začiatkom decembra v bratislavskom Zrkadlovom háji M. Boča venoval. Počas prednášky dokázal, že čítať ju môže byť zaujímavé a že tabuľka odкрýva jeden interesantný údaj. Názvy prvkov sa tvoria na počesť významných vedcov, mytologických postáv, vesmírnych telies alebo podľa miest, kontinentov. Napríklad švédsko dedina Ytterby dala tabuľke štyri názvy prvkov: ytterbium, erbium, yttrium, terbium.

Urán je posledný prvok v tabuľke, ktorý sa dá nájsť v prírode a predpokladá sa, že aj vo vesmíre. Všetky ostatné sú už vytvorené umelo. Ich počet sa má podľa fyzika Richarda Feynmana zastaviť na čísle 137 (momentálne sme pri čísle 118). „Či to tak naozaj bude, nevieme predpovedať. Napokon, sám Mendelejev vyhlásil, že argón neexistuje a že do tabuľky nepatria ani hélium, neón, xenón, radón, kryptón,“ vysvetľoval M. Boča. To, že s obľubou chémie a znalosťami z odboru to nie je až také zlé, dokázali žiaci aj pri otázke, aký najstarší prvok tabuľka obsahuje. „Med!“ zazneli hlasy z publika. Je to tak, keď bola známa 8 000 rokov pred našim letopočtom.

Samozrejme, upúťali údaje o desiatich najdrahších prvkoch. To, že zlato so sumou 50 eur/gram v skutočnosti nie je najdrahšie, ale „len desiate“, ani neprekvapilo. Trochu viac sa žiaci začudovali pri sume skandia (242 eur/gram), plutónium už zdvihlo trochu zo stoličiek (3 577 eur/gram). Údiv vyvolala cena uhlíka – 58 tisíc eur/gram. „Ale, pozor, to nie je cezruška, to je vo forme diamantu,“ pripomenul M. Boča. Úplne najvyššie sú s cenou kalifornium (25 až 27 miliónov eur/gram) a francium s miliardou eur za gram. (an) | Foto: an

ZAÚJÍMAVÁ FRANCÚZSKA INICIATÍVA

Niekoľko podnetných myšlienok ponúkol na svojej krátkej návšteve Slovenskej akadémie vied koncom októbra prof. Alain Beretz, bývalý rektor Univerzity v Štrasburgu a bývalý generálny riaditeľ oddelenia pre vedu a inovácie francúzskeho ministerstva vysokého školstva, vedy a inovácií. Francúzsky predseda vlády ho poveril úlohou pracovať na založení „Európskych univerzít“ z podnetu francúzskeho prezidenta Emmanuela Macrona.

Predseda SAV prof. Pavol Šajgalík najskôr v krátkosti predstavil hosťom z Francúzska štruktúru, spôsob financovania, šírku záberu a výsledky našej akadémie. Prof. A. Beretz vysvetlil filozofiu projektu prelínania spolupráce vedeckých inštitúcií v Európe a podiel, ktorý by SAV mohla mať na skvalitňovaní európskych univerzít. „Veda a osobitne výskum sú pre nás mimoriadne dôležité. Najmä excelentný výskum, ktorý prináša profit všetkým zainteresovaným stranám. Prílišná miera kompromisov vo vede aj v štúdiu a príprave mladých vedcov vedie k problémom,“ naznačil záujem o špičkovú vedu A. Beretz. V tejto súvislosti ocenil potenciál SAV, osobitne v kontexte rôznej kvality univerzitného štúdia na Slovensku. Predseda SAV pripomenul úspešný projekt SASPRO, ako aj výsledky hodnotenia ústavov SAV medzinárodným panelom odborníkov, ktoré otvárajú ďalšie možnosti formálnej aj neformálnej spolupráce s francúzskymi univerzitami.

Profesor Beretz navštívil v októbri viacero krajín s ambíciou predstaviť najdôležitejším aktérom vysokoškolského vzdelávania a vedy francúzske iniciatívy v tejto oblasti, na ktoré nadväzujú európske opatrenia. Ide hlavne o návrh Generálneho riaditeľstva Európskej komisie pre vzdelávanie, mládež, šport a kultúru spustiť výzvu na predkladanie projektov v celkovom objeme 30 miliónov eur na podporu pilotných projektov s tým, že sa očakáva významnejšie financovanie prostredníctvom budúceho rámcového programu Horizon Europe.

(sc) | Foto: Marcel Matiašovič

VEDCI ĎALEJ VYUČUJÚ NA ŠKOLÁCH

V rámci projektu Roadshow mladých vedcov po školách vycestovali doktorandi Slovenskej akadémie vied v novembri na dve základné školy a gymnázium. Namiesto učiteľov odučili hodiny chémie, biológie a etiky na základnej škole v Gabčíkove a Dunajskej Strede a vyučovací deň zakončili na gymnáziu v Galante.

„Ing. Evelína Kalocsaiová z Ústavu molekulárnej biológie SAV hovorila o kliešťoch a chorobách, ktoré prenášajú. Mgr. Lukáš Jakl z Ústavu experimentálnej onkológie Biomedicínskeho centra SAV prednášal o genetike, vysvetľoval súvis medzi poškodením génov a vznikom nádorových ochorení. „Okolnosti vzniku nádorových ochorení – to je už možno iný uhol pohľadu, ako len ten, ktorý je daný žiakom pedagogickými osnovami. V prvom rade som sa snažil vysvetliť im, čo môžu vo svojom živote zmeniť, aby vedeli účinnejšie predchádzať nádorovým ochoreniam,“ povedal. Mgr. Simona Andraščíková z Ústavu výskumu sociálnej komunikácie SAV sa zamerala na postoje a predsudky. „To, aké máme názory, ovplyvňuje naše správanie sa voči druhým. Dôsledky môžu byť viac alebo menej závažné,“ vysvetľovala mladá vedkyňa žiakom.

Projekt Roadshow mladých vedcov po školách odštartovala Slovenská akadémia vied v uplynulom školskom roku. Takmer dvadsiatka mladých vedcov vyštartovala k žiakom na hodiny a spestrila im tak vyučovanie nielen o najnovšie vedecké poznatky. Mladí odborníci z oblasti prírodných vied, spoločenských vied, technických smerov či medicínskeho výskumu odučili spolu takmer 60 hodín. Do vyučovania priniesli interaktivitu, diskusie a mnohí aj výsledky svojich výskumov, čo predstavuje pridanú hodnotu nielen pre žiakov, ale aj učiteľov, ktorí dobrovoľne na hodinách zostávajú a ďalej s akadémiou spolupracujú. Tento rok projekt pokračuje. Už v októbri napríklad vyučovali na hodine chémie, matematiky a informatiky na Gymnáziu Ladislava Sáru v bratislavskej Karlovej Vsi, na Škole pre mimoriadne nadané deti v bratislavskej Rači a na Súkromnej základnej škole v Senci.

(h) | Foto: archív

Prínos neslovenských etník

Konferencia s názvom Kráľovstvo jedného jazyka je biedne a slabé – Prínos príslušníkov neslovenských etník a národností pre rozvoj Slovenska sa konala uprostred novembra v Bratislave pri príležitosti 80. narodenín PhDr. Jozefa Klačku. Téma nebola náhodná. Tento bývalý dlhoročný riaditeľ Ústredného archívu SAV je príslušníkom chorvátskej menšiny na Slovensku.

Prvých desať rokov svojej profesionálnej kariéry pôsobil J. Klačka v Štátnom archíve v Bratislave, od roku 1969 spojil svoj profesionálny život so Slovenskou akadémiou vied. Inicioval zabezpečenie archivovania nielen dokumentov riadiacich zložiek a organizácií akadémie, ale aj písomností jej zaniknutých predchodcov, orgánov a pracovísk či získavanie osobných pozostalostí významných slovenských vedcov.

Odbornú časť konferencie otvorili vyžiadané prednášky hostí z Maďarskej akadémie vied a Univerzity Eötvösa Lóránda v Budapešti prof. László Szógiho a Alexa Durovicsa, ktorí sa venujú výskumu národnostnej štruktúry inštitúcií vyššieho vzdelávania v Uhorsku. Sprievodným podujatím bola výstava archívnych dokumentov z písomných pozostalostí viacerých vedcov, ktorých osobné fondy uchováva Ústredný archív SAV. Ale tiež stručné predstavenie dvanástich vedcov, ktorí mali iný než slovenský pôvod, no pôsobili v slovenskej vede.

(km) | Foto: km

Spoločné dielo literárnych historikov

Výpravnú publikáciu Literární kronika prvni republiky, ktorá je výsledkom spolupráce viacerých inštitúcií, predstavili v novembri spoločne v Bratislave editori a autori z Ústavu pre českú literatúru Akadémie vied ČR (Pavel Janáček, Petr Šámal) a Ústavu slovenskej literatúry SAV (Vladimír Barborík).

Kroniku tvorí 21 kapitol zodpovedajúcich 21 rokom existencie prvej ČSR. Každá kapitola sa skladá z troch častí: udalosti, dielo, súvislosti. Takéto členenie vyplynulo z dôsledného prepojenia literárnohistorického, historického a literárnointerpretačného prístupu. Ako editori publikácie viackrát prízvukujú, ich cieľom je prezentovať kultúru a literatúru prvej republiky ako multikultúrnú a mnohonárodnostnú, pričom sa vyhýbajú idealizujúcemu či nostalgickému pohľadu. To je nesporný prínos východiskovej koncepcie diela.

(tr)

INFORMATIKA HĽADÁ KVALITNÝCH ĽUDÍ

Prečo sú Extrapolácie dvojmesačné? Lebo slovenskí informatici považujú propagovanie svojej brandže za mimoriadne dôležité (*Akadémia/Správy SAV 5/2018, Dvojmesačné Extrapolácie*). Podujatie, ktoré má predstaviť históriu domácej výpočtovej techniky, priblížiť súčasný stav výskumu, štúdiá a produkcie v informatike a informačných technológiách, motivovať k štúdiu a práci v tejto oblasti, sa v septembri a októbri konalo v slovenských mestách už po štvrtý raz.

Základom je originálna minulosť

Ako spomína Ing. Ivana Budinská, PhD., riaditeľka Ústavu informatiky SAV, ktorý je hlavným garantom podujatia, Extrapolácie vznikli na popud Ing. Štefana Kohúta, bývalého riaditeľa Výpočtového strediska SAV a zakladateľa Stálej výstavy dejín výpočtovej techniky (*Správy SAV 2/2016, Počítače z „doby ladovej“*). „Jeho zásluhou máme zdokumentovaný vývoj v našej vednej oblasti do roku 1989 spôsobom, ktorý nám môže závidieť každý ústav,“ hovorí I. Budinská. S technickou dokumentáciou, materiálmi o ľuďoch, ktorí sa na tom podieľali, exponátmi, výsledkami spolupráce s priemyslom... Dodáva, že zatvorené hranice pre výskumníkov tejto brandže znamenali, že robili celý cyklus od výskumu, cez vývoj až po realizáciu. „Ešte doteraz nájdeme na Slovensku priemyselné firmy, ktoré využívajú jeden z výsledkov tohto prístupu – riadiaci počítač SM 50/50,“ dodáva táto vedkyňa.

Prezentácia histórie sa stala základom Extrapolácií. Už vlastne tradičného podujatia, ktoré sa v ďalších rokoch rozšírilo, už pod garanciou Ústavu informatiky. Postupne sa k akcii pripojilo množstvo aktivít (prednášok, výstav, prezentácií, seminárov, workshopov) vo viacerých mestách. Organizujú ich vedecké ústavy, vysoké školy a ďalšie inštitúcie samostatne, no všetky sú zastrešené spoločnou propagáciou. Prvýkrát boli Extrapolácie v roku 2015 v Košiciach. O rok neskôr sa „hlavným mestom informatiky“ počas podujatia stala Bratislava, v roku 2017 Banská Bystrica a tento rok Žilina. Akcia si buduje aj medzinárodné meno. Od roku 2016 organizuje Ústav informatiky spoločný seminár s partnerským Ústavom informati-

ky Akadémie vied Českej republiky. „Tento rok naň prišlo v rámci podujatia aj viac ako šesťdesiat študentov českých stredných škôl a ich učiteľov,“ hovorí I. Budinská. A dodáva, že podujatie je zaujímavé aj pre firemnú sféru, predstavitelia podnikov sú pravidelnými účastníkmi rôznych jeho akcií.

Cieľ – vyvolať záujem

Riaditeľka Ústavu informatiky SAV upozorňuje na azda najdôležitejší cieľ Extrapolácií – vyvolať záujem o štúdium v tejto oblasti. Na otázku, či skutočne treba aj v súčasnosti pracovať na tom, aby mladí na tento celkom vyhľadávaný študijný smer išli, hovorí, že ide o zvláštnu situáciu. „Uchádzačov o štúdium informatických odborov vysokých škôl je skutočne dosť. Dokonca ich pomerne veľa aj ukončí bakalárske i inžinierske štúdium. Ale na PhD. nemáme ľudí,“ dodáva. Pripomína, že v brandži sa to môže odraziť na menšej tvorivosti. Vysvetľuje, že veľa informatikov neznamená kvalitu v odbore. „Z veľkej časti sú to – bez urážky – robotníci informatiky. Ale najnovšie technológie už

nie sú len o kódovaní. Navyše – ak nemáme PhD. študentov, znamená to, že nebude mať kto učiť odbor na vysokých školách,“ upozorňuje. A dodáva, že problém je ešte zreteľnejší na stredných školách. Upozorňuje, že vyrástlo niekoľko generácií maturantov bez matematiky. „Dospelo to tak ďaleko, že firmy si presadili bakalársky odbor z informatiky, kde je obmedzené vyučovanie matematiky a fyziky,“ dodáva.

Akciu, ako sú Extrapolácie, považuje I. Budinská za dôležitú iniciatívu na to, aby si odbor s týmto problémom poradil. „Chceme ukázať, že informatika je širšia, než vníma verejnosť,“ pripomína.

Jej ústav v rámci súčasných Extrapolácií pripravil vedecké kolokvium venované deväťdesiatym narodeninám priekopníka slovenskej informatiky, dlhoročného riaditeľa tejto inštitúcie akademika prof. Ing. Ivana Plandera, DrSc. – *Minulosť, súčasnosť a budúcnosť informačných technológií na Slovensku*. I. Budinská zdôrazňuje význam tohto nestora informačných technológií v SR a pripomína, že tento vedec rozbehol v Ústave informatiky SAV smery, ktoré sú ešte stále aktuálne (paralelizáciu, miniaturizáciu...). Súčasťou kolokvia bola promócia dvoch publikácií, ktoré vznikli zásluhou Š. Kohúta (*Akademik Ivan Plander: Život a dielo*) a doc. Ing. Martina Šperku, PhD. (*Spomienky na kybernetiku*). Zozbierali a upravili desiatky textov od bývalých blízkych spolupracovníkov profesora Plandera, a to nielen z Ústavu technickej kybernetiky, ale aj z ďalších inštitúcií a priemyselných podnikov, ktoré spolupracovali na výskume, vývoji a výrobe riadiaceho počítača RPP 16.

(pod)

PRIEKOPNÍK INFORMATIKY NA SLOVENSKU

Prof. Ing. Ivan Plander, DrSc., je významný priekopník počítačov a informatiky na Slovensku. Je jedným zo zakladateľov Ústavu technickej kybernetiky SAV (1956), autorom prvého analógového počítača na Slovensku (SAV, 1958), autorom a hlavným koordinátorom projektu počítača RPP 16 (1965 až 1973), prvého číslicového počítača pre riadenie výrobných procesov v Československu. Je iniciátorom výskumu v oblasti umelej inteligencie a robotiky v SAV (1978). Od roku 1996 je nositeľom vyznamenania IEEE Computer Pioneer za prínos v oblasti technických prostriedkov počítačov na Slovensku a v oblasti riadiacich počítačov. Patrí tiež k zakladateľom Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka (1997), ktorej bol aj prvým rektorom. Až do súčasnosti je aktívnym vedeckým pracovníkom v oblasti aplikovanej informatiky a paralelných počítačových systémov. Profesor Plander je aktívny aj vo Zväze slovenských vedekotechnických spoločností, kde je zakladateľom a predsedom členskej organizácie Slovenská spoločnosť aplikovanej kybernetiky a informatiky.

(ui) | Foto: archiv

Luby, Štefan a kol.

Od tranzistora k integrovanému obvodu (kapitoly z dejín česko-slovenskej mikroelektroniky)

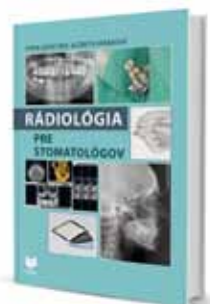
Kniha kolektívu zo Slovenskej akadémie vied a Slovenskej technickej univerzity sa pri výročiaciach vynálezu tranzistora a integrovaného obvodu zamerala na rozvoj slovenskej mikroelektroniky, ktorá s malým časovým odstupom sledovala dianie vo svete. Úvodná kapitola Š. Lubyho približuje osudy svetových priekopníkov pôsobiacich v Bellových laboratóriách a firmách ako Texas Instr. a Fairchild, osobitne tragický údel W. Shocklyho. Na začiatky polovodičov na Slovensku spomína J. Krempaský, ktorý spolu s D. Ilkovičom založili na STU špecializáciu, ktorá sa stala liahňou prvej generácie výskumníkov. O najvýznamnejšom čs. priekopníkovi polovodičovej techniky H. Frankovi píše R. Kinder. V. Áč vyčerpávajúco zhrnul činnosť a výstupy TESLY Piešťany, hlavného slovenského producenta integrovaných obvodov MOS. O jednom z nich, CCD snímači a polovodičových kamerách vyvinutých v spolupráci TESLY a SAV, píše M. Ožvold. J. Novák spomína na produkciu slovenského gália, polovodiča GaAs a výskum príslušných súčiastok. I. Vávra a P. Lobotka sa venujú spoľahlivosti metalizácie kremíkových obvodov. O vysokej úrovni, na ktorú sa vypracovala na Slovensku elektrónová litografia, rozpráva I. Kostič. D. Donoval zhrnul vedecké a edukačné aktivity STU v mikroelektronike...

Mikuš, Peter – Piešťanský, Juraj – Dokupilová, Svetlana

Kvapalinová chromatografia, hmotnostná spektrometria a ich kombinácie vo farmaceutickej a biomedicínskej analýze

Prvá slovenská vysokoškolská učebnica zo špecializovaných oblastí analytickej a farmaceutickej chémie: kvapalinovej chromatografie (LC), hmotnostnej spektrometrie (MS) a ich kombinácií (LC-MS) je určená pre študentov farmaceutických fakúlt vo všetkých troch stupňoch štúdia, ale aj poslucháčom prírodovedných alebo technických odborov a vedeckovýskumným pracovníkom so zameraním na analytickú a aplikovanú analytickú chémiu a farmaceutickú chémiu. Kniha je členená na niekoľko logicky nadväzujúcich odborných kapitol: teoretickú časť k metodickému celku LC, teoretickú časť k metodickému celku MS, kapitolu prezentujúcu špecifiká spájania LC-MS, kapitolu venovanú validácii LC-MS a komentovanú časť reprezentatívnych a inšpiratívnych ukážok reálnych farmaceutických a biomedicínskych aplikácií kombinovaného prístupu LC-MS.

Lehotská, Viera – Kršáková, Alžbeta

Rádiológia pre stomatológov

Publikácia je v prvom rade určená študentom lekárskeho štúdia pre študijný program zubné lekárstvo. Má však ambíciu stať sa aj pomôckou pre stomatológov v ich každodennej praxi pri kresle či lôžku pacienta a počas prípravy na špecializáciu v odboroch zubného lekárstva. V častiach Všeobecná rádiológia a Špeciálna rádiológia pojednáva o princípoch a indikáciách jednotlivých zobrazovacích modalít a pracovných postupoch v rádiológii so základnou charakteristikou normálnych, ako aj patologických nálezov. V časti Zubná rádiológia poskytuje prehľad o zobrazovacích metódach v zubnom lekárstve s dôrazom na súčasné trendy, a to aj s opisom normálneho a patologického obrazu tkanív v orofaciálnej oblasti. Autorky sa na základe svojich odborných skúseností a svojej vysokoškolskej pedagogickej praxe pri písaní učebnice zamerali na to, aby kniha obsahovala také informácie z odboru rádiológie, ku ktorým sa môžu budúci zubní lekári vracieť nielen počas svojho štúdia, ale aj po jeho skončení v období vykonávania rutínnej praxe.

